

КИЇВ KYIW

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

1962

ЛІПЕНЬ
СЕРПЕНЬ

4

JULY
AUGUST

KYIW

4800 N. 12th St.
Philadelphia 41, Pa.
Tel. GL 7-0527

UKRAINIAN
LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly
Publisher and Editor B. Romanenchuk, Ph.D.
Subscription: \$4.00 per year.
Single copy: \$0.70.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 4 (73)

JULY—AUGUST

VOL. XIII

Зміст

1. А. Височенко/Хутір Михайлівський	1	M. Bradovych/o. B. Kuriłas. Зе-	
2. Лесич/З ліричного щоденника ..	11	динення M. Smotrič'ko	45
3. І. Шанковський/Зелений шум ...	12	I. K-ий/Bíra Vovk. Вітражі	48
4. В. Дорошенко/Життєвий шлях Фе-		H. I.-P./D. Jaroslavská. Щ Нью	
дора Дудка	15	Йорк	50
5. О. Грановський/Поезії	20	— /Я. Острук. Провалля	51
6. П. Ковалів/Л. А. Булаховський ..	27	P. Kovaliv/Dialekt i literaturna mova	52
7. Б. Романенчук/За власну систему		10. B. Romanençuk/Projekti pamiatnich Shvchenkové	54
виховання	31	11. † Pomer Zenon Tarnavský	56
8. В. Біляїв/Від ключа до сокири ..	38	12. Bibliografija	56
9. Огляди й рецензії:			
Б. Курилас/De Kerk in Oekra-			
ine	45		

На пресовий фонд „Києва“ зложили:

I. Г. Лозинський, Чікаго	3.00	В. Демків, Бофало	1.00
О. Смаль, Ньюарк	2.00	Р. Мельник, Гленбрук	1.00
Н. Пінковський, Бруклін	2.00	Д-р Я. Хмілевський, Генрітон	1.00
Д. Хомань, Вінніпег	2.00	Д-р Р. Климкевич, Маямі	1.00
п-ні В. Брикович, Філадельфія	2.00	М. Палій, Белойт	1.00
В. Кушмелін, Філадельфія	2.00	Д-р Я. Гелета, Каледж Парк	1.00
Д-р А. Педа, Денсмар	2.00	М. Лисобей, Колінгсвуд	1.00
Г. Голембійовський	1.00	Т. Печерський, Філадельфія	1.00
З. Стефанів, Ньюарк	1.00		

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

КИЇВ

ЖУРНАЛ
ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ, МИСТЕЦТВА,
КРИТИКИ І СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Виходить що два місяці

Видає й редактує Б. Романенчук

Ч. 4 (73)

Липень-Серпень, 1962

Р. XIII.

А. Височенко / ХУТІР МИХАЙЛІВСЬКИЙ

Як швидко летить час неподільного щастя! Коли в житті все складається якнайкраще, коли не зустрічається ніякої перешкоди, коли негайно, тут же здійснюється кожний задум, хіба тоді можна помічати окрім дні, а то й навіть місяці? Все зливається в єдиний чарівний спів, в розкішні пахощі принадних троянд, у золотаво-прозорий, винятково смачний сік брускви.. Тоді одночасно жадібно слухаєш, вдихаєш і п'єш з повного келиха; не відчуваєш різниці між ранком та вечором, між сонячною годиною й дощем, між великим містом та глухим селом. Тоді здається, що світ створений тільки для тебе, а все, що в ньому, належить тільки тобі.

Експрес Москва-Київ з найбільшим розгоном бере рівнинний простір відомих Брянських лісів. Повітря за ним аж свистить, дерева ж так безперервно миготять перед очима, що створюють враження суцільної зеленої стіни. Де-не-де вискочить на галевині кілька зачорнілих від диму й бруду, покладених у необтесаний зруб непривітливих хиж. Вискочать та відразу й щезнуть і знову назустріч біжить живий мур гаїв.

А у вікні — Заграй. Тъмяне світло нічної жарівки вагону вимальовує на ще не зовсім прозорій від ранкової імлі шибі його вихряstu чуприну, нависле скелькою чоло, під яким примістились широкі кола очей, а далі довгу, спадаючу риску носа, проріз міцно стулених губ, трохи задерте вгору підборіддя. Голова загалом ледь-ледь помітно склонена на правий бік, підкреслюючи зарозумілість її власника.

Заграй цілком задоволений своєю випадковою фотографією у вікні, привітно підморгнує її і тоді вже одним махом руки занурює раму з шибою в долішній отвір стіни.

Бліді кольори-первістки нового дня, зазирають до вагону, під стелею непомітно гасне маленька жарівка.

Заграй, на помір широких грудей, ковтає свіже повітря, а думки його продовжують снуватися швидше, ніж мчить експрес із сходу на захід.

**

Останній рік перебування в Московському Інституті шляхів сполучення вивався йому особливо щасливим. Студент не мав заборгованості з жодної дисципліни навчальної програми, тому не для нього були всілякі там додаткові іспити, повторне вивчення переділеного матеріалу, взагалі його оминуло так зване „надолуження прогаяного“. В Інституті він тоді лише вдосконалювався в галузі, що його найбільше цікавила.

Заграй вирішив свою дипломову працю присвятити диспетчерській

службі, виключно динаміці, тобто рухові потягів. З цього питання ходив на фахові консультації до професора Разулова, а ще більше вчащав до інститутської бібліотеки. Тут старанно добирає потрібну йому літературу та складав конспекти.

Час мав доволі, навіть після перебрання обов'язків курсового партторга. Його попередник вже третій рік ніяк не міг залишити стін Інституту. Все провалювався на останніх іспитах, щоразу подаючи до Транспортного відділу ЦК пояснення про переобтяження партійною роботою, відтак не має коли вивчати лекційні матеріали. Такий безпорадний стан курсового партторга викликав насмішки серед всіх студентів, склад яких при ньому вже тричі змінився, а він все ще, за крилатим виразом Троцького, „грізе граніт науки“. Навіть в загально-інститутській газеті з'явилася була карикатура на „вічного студента“. Схилився той, бородатий, над великою кам'яною брилою, всмоктався в неї губами, а з рота сипляться самі тільки зуби...

Врешті в ЦК вирішили дати можливість дотеперішньому партторгові цілком присвятитися навчанню, а на його місце поставили Заграй.

Та студентів останнього курсу, виключно до партійців і комсомольців, майже не турбували сторонніми дорученнями. Їх не висилали на села провадити посівні чи збиральні кампанії, не змушували керувати політичними гуртками на підприємствах, порівнюючи небагато завантажували різними зборами, вивченням справи військово-хемічної оборони тощо. Випускники мали явні привілеї відносно своїх колег з молодших курсів.

Заграй, бавлячись, виконував обов'язки курсового партторга. Раз на місяць скличе приписані збори, інколи поговорить з комсоргом та профоргом, годину-дві тижнево витратить на складання різних поточних звітів — та й по всій партії.

Але зиск мав великий. Правда, він діставав підвищену стипендію ЦК комсомолу, допомагав йому в грошах і батько — відповідальний працівник переферейного державного правління, так що звичайної для советських студентів матеріяльної скруті ніколи не здав, не мусів підробляти на життя десь інде та чим-небудь. Однаке тепер, в характері курсового партторга, він почав діставати місячну платню начальника середнього розміру залізничної станції.

Відразу відмовився від батькової допомоги: — хай родині більше залишиться на поточні видатки.

Що ж до стипендії ЦК комсомолу, то вирішив краще не турбувати зайними дрібницями таку високу установу, з задоволенням пригадавши при цьому десь колись почутий євангельський вираз: „рука даючого — не оскудіє, рука беручого — не відсохне“. Отож, стипендія ЦК комсомолу може цілком спокійно надходити й далі за призначенням, кишень вона йому не подере.

Зметикувавши в такий спосіб, що і як належить робити, в сорочці рожджений студент Заграй, хвацько ляскнув себе по боці ще й з приспівом:

— Гоп, кумо, не журись,
В мене гроші завелись...

„Кума“, до речі, знайшлася досить швидко — в особі . . . але про це пізніше.

Прийнявши обов'язки партторга, Заграй відчув, що тепер може вчащати не тільки до кінотеатрів, а й інколи до барів та ресторанів, може взяти таксі й поїхати з дівчиною на льодову ховзанку до парку імені Горького, чи й на віддалені від центру Москви Ленінські гори.

В Інституті шляхів сполучення дівчат було дуже мало, зате в Медичному Інституті — їх хоч відбавляй. Туди й занадився Заграй. Тільки зазирне

в кінці лекцій до цього храму лікарської науки, а йому назустріч вже поспішають знайомі студентки, радісно вигукуючи:

— Сева, „Крути Гаврило“ з'явився. Паротяг прибув точно за графіком, без запізнень!

Заграй не ображається на такі привітання знайомих студенток. Добре знає, що він і Сева, і „Крути Гаврило“, — цей вираз сюди залетів з України, де так доброзичливо дразнят всіх залізничних кондукторів. Широкою, люб'язною усмішкою обезброює дівчат, грайливо примовляючи їм в тон:

— I відійде також вчасно, аби вагони були готові...

Студентки не примушували на себе довго чекати. Мовчки тільки зглянуться одна з одною, мовляв, „котра?“, підхоплять під обидві руки гостя із „Шляхівки“ і пішли, не питуючись, з ним у присмерк вулиці вечірньої...

Випадало все так, що Заграєві майже кожного разу товаришували інші „медички“. Він не поспішав будь-якій з них приділити більше уваги, а вони теж, по черзі, лише придивлялися до нього. Ніхто нікому тут ще не припав близько до серця. I таки... не припав.

**
*

Ретельно вдаючись по консультації до професора Разулова, Заграй помітив, що останній дедалі все прихильніше ставиться до нього. Спочатку професор був тільки коректно-обов'язковим: для всіх дипломантів з теми „диспетчерська служба“ призначав спільні години, не вирізняючи нікого; при з'ясуванні якогось питання говорив лише до цілого гурту, навіть коли хтось чимось поцікавився, завжди відповідав для загалу, не звертаючи особливої уваги на окрему особу.

Він обмежувався до короткого насвітлення певної проблеми, відразу подаючи слухачам назви різних книжок для самостійного її опрацювання. Разулов підкреслював, що має справу з масою і тільки з масою; своїх підконсультичних він просто уникав називати за прізвищами, а звертався до них при допомозі заялозеного, стандартного слова, і то у збірному значенні: „товариш“.

Та мірою вивчення джерельних матеріалів, Разулов поступово все більше і більше починав бачити Заграя. В часі консультацій, професор інколи вже ставив йому особисто те чи інше питання, радив обіznатися з додатковою літературою. Два-три рази Разулов, ніби ненароком, заходив до бібліотеки, коли там був Заграй. Із своїм дипломантом розмовляв тоді на різних засадах: цікавився методою праці Заграя над книжками, робив деякі зауваження, давав поради, а то й критично оцінював певне джерело, питуючи щодо цього й думки студента. Врешті професор запросив його приходити на індивідуальні консультації. Заграй швидко зрозумів, що його дипломовою працею тепер керує досвідчена рука.

Та диспетчерська служба, служба руху не стоїть на місці. Нові заходи, нові вдосконалення на залізниці, а то й нові зарядження адміністративного характеру, негайно позначаються на ній, викликаючи різні зміни, додатки або скорочення. За тим годі угнатися джерельним матеріалам, що пишуться фахівцями для вивчення у вищих школах. Вони, матеріали, гриродна річ, відстають від дійсності. Заграй же мав робити диплом в сучасних умовах, ґрунтуючись на здобутках залізниці цього днішнього дня. Де ж йому дістати для цього відповідні підручники?

З таким питанням звернувся до професора. Той готовно кивнув головою, пестячи борідку, але замість відповісти, раптом собі запитав у Заграя:

— Пробачте, як до вас належить вдаватися на ім'я й по батькові?

— Я не зрозумів, професоре, що ви сказали?

— Хочу знати ваше повне ім'я, мое, наприклад, Іван Семенович.

Заграєв затялися всі голосові зв'язки. Він то червонів, то білів на очах Разулова. Його змалку всі, а до сьогодні близькі знайомі кликали „Севкою“ чи „Севою“, більш офіційно він існував, як „товариш Заграй“. Поза цим, він себе досі ще не здав. Через те глибоко ковтаючи повітря, переривним голосом ледве спромігся відповісти професорові.

— Северин Антонович!

— От і чудесно, — роблячи вигляд, що не помічає хвилювання свого співрозмовця, сказав Разулов, простягаючи руку. — Тепер будемо знайомі по-справжньому, не забувайте — я Іван Семенович!

— Дуже приемно, — здобувся на утерту ченість Заграй, тиснучи п'ятерню професора. Той же продовжував:

— Відносно ваших труднощів, ми їх легко подолаємо. Заходьте сьогодні вечором до моєї обителі. Ось вам адреса. Я недавно, за завданням Наркомату Шляхів, перевіряв диспетчерську службу кількох залізничних станцій. Зробив там цікаві записи. Вони ще в чернетці, чекають опрацювання, але вам я їх докладно витлумачу.

Студент відійшов від Разулова на сьомому небі. За кілька хвилин розмови — він уже поважна особа, відомий професор повівся з ним, наче з рівним собі. На радощах склав батькові листа, якого вперше в житті гоноровано підписав: „Твій син Северин Антонович Заграй“.

І ~~так~~ тоді видався винятково чудовий. Професорові належав цілий поверх у великому будинку. Старша жінка, з вигляду служниця, провела студента багатьма кімнатами безпосередно до бібліотеки. Ідучи, Заграй бачив чимало дзеркал, м'які фотелі, тяжкі шовкові завіси на дверях, різні столи й столики, вкриті всілякими скатертинами.

Разулов сидів у величезній бібліотеці, схилений над копою папірців. Він швиденько підвісся з місця, широко й дружньо розставив перед гостем символічні обійми.

— А, дорогий Северин Антонович, заходьте, заходьте. Я вже все підготував до зустрічі з вами.

— Чи не задав я вам багато турбот, товаришу професоре?

— Ніякого професора не хочу чути з ваших уст. Ми ранком домовилися: ви Северин Антонович, я Іван Семенович. На цьому крапка. А тепер приступаймо до діла...

Систематизовані записи, а ще більше річеві пояснення Разулова сприяли швидкому опануванню належним матеріалом. Заграєв не доводилось майже нічого запитувати, бо він слухав виклад першорядного фахівця. Його олівець час від часу бігав по сторінках учнівського зошита, короткими тезами нотуючи ґрунтовні з'ясовання професора.

Ця консультація пролетіла зовсім непомітно, забравши мало часу. Рештально вкладаючи аркушки своїх записів знову до папки, Разулов поволі прорік:

— От що, шановний Северин Антонович! З вашими здібностями бути тільки при катедрі Інституту. Я переконався — наукова робота вам по плечу. Чи маєте бажання стати моїм асистентом?

В коритарі пролунав електричний дзвінок. Слідом за тим почулися швидкі кроки. Вони на якусь мить зупинилися, а потім вже задріботіли зовсім близько. Двері бібліотеки відчинилися навстіж.

— Ах, пробачте, я не знала, що тато не сам...

— Повзі, повзі у тепле кубельце, пташка з морозу. Ми вже скінчили. Тепер би не завадило приластися до склянки чаю з румом. Але наперед знайомся: моя єдина донька, студентка Інституту Літератури імені Горького,

Аделаїда Іванівна Разурова; майбутній професор з кафедри руху, Северин Антонович Заграй.

Дівчина спочатку поцілуvalа тата в щоку, а тоді привіталася з гостем. Вона ще пахла зимиou на дворі, відтак свіжістю й бадьюрістю, а взагалі Заграй, при першому погляді на доньку професора, вмить забув усіх знайомих студенток з Медичного Інституту і, тут же, в бібліотеці, на їх адресу мало не продекламував з модного тоді російського поета Молчанова:

— Я, мілая, люблю другую:
Она красівей і стройній
І стягіваєт ґрудь тугую
Жакет ізисканий на ней...¹

**

Густий ліс увірвався враз, перед очима відкрилося безмежне поле, привітні білі хатки серед дерев у весняній порослі, ласкова небосинь і проміння-усміхі молодого сонця.

В багатьох місцях вагону почувся майже одностайній захоплений вигук: „Україна“! Всі пасажири поставали біля вікон, жадібно вглядалися в новий, привітний краєвид. Хтось широ зауважив:

— Що не кажіть, а різниця величезна. Тут все інакше, навіть повітря змінилося, хоч до російського кордону ~~камінцем~~ докинути.

— Хутір Михайлівський! — На повні легені сповістив залізничний кондуктор. Заграй подався до вихідних дверей.

На нього тут чекали. Не встиг ступити на асфальтову гладь перону, як негайно опинився в оточенні керівників цієї залізничної станції. Всі вони повибралися в новенькі уніформи, свіжо поголені, при стовідсотковому службовому виряді, включно до шкіряних пляншеток, перекинутих через плече.

Хоч Заграй одягнутий у цивільне, але з експресу Москва-Київ він тут висів тільки один, тому місцеві залізничники не питалися, з ким мають до діла.

— Про вас ми дістали повідомлення з Наркомату Шляхів. Дуже раді і допоможемо вам всім, що є в наших силах.

Начальник станції з місця завів привітну розмову, потяг рушає, а знайомство продовжується далі. По черзі називають себе уповноважений політвідділу, представник НКВД, черговий по станції, старший диспетчер... Численним гуртом попрямували на короткі оглядини. Завітали до диспетчерської кімнати, маленької почекальні, кабінету начальника. Скрізь помітні чистота й порядок, всі службовці були також свіжо поголені та охайні зодягнуті, чого годі побачити в звичайні дні не тільки на відлюдній станції, а й на Київському вокзалі в самій Москві.²

Безперечно, все це зроблено виключно для нього, для Северина Антоновича Заграя, відрядженого сюди всевладною „столицею нового світу“.

Слухаючи через п'яте-десяте своїх співрозмовників та односкладово відповідаючи їм, дипломант, як перед тим у потягу, знову пірнув у рожеве мереживо привабливих думок про недавні дні.

За порадою Разурова, в Наркоматі Шляхів охоче визначили місце для дослідного вивчення диспетчерської служби станцію Хутір Михайлівський, побіжно ще й доручили докладно перевірити її працю в цілому. Отже, він поїхав не тільки для особистої практики, а й для інспекційної контролі. Через те йому тут приділяють стільки уваги, так з ним носяться.

¹ У вільному перекладі цей вірш виглядає так: „Я, міла, люблю іншу, вона гарніша і стрункіша і груди стягує тугі вищуканий жакет на ній“.

² Оригінальна назва одного з вокзалів у Москві.

З насолодою пригадав і останні свої відвідини Разулових.

Пізно вночі закінчилася прем'єра у Великому Театрі. Заграй порадив Аделаїді Іванівні не чинити професорові турбот викликом авта з дому, а найняв таксі.

Зручніше вмощуючи на сидінні машини Аделаїду Іванівну, Заграй ніби випадково поклав свою руку на плече дівчини та й „забув“ прийняття її звідти. Потім та рука поволі сповзла на пружкий стан доньки професора, доволі міцно притиснула її.

В темному коритарі будинку мали місце жагучі поцілунки й палкі признання. Розпалені, в піднесеному настрої, з запаморочливим шумом у скронях ввійшли вони до середини приміщення, а там і до бібліотеки, де ще працював Разулов...

— А тепер, запрошуємо всіх до нашого осідку, — перервав плин чарівних думок дипломанта уповноважений політвідділу, — на перший у вашу честь товариський сніданок, Северине Антоновичу, — додав він.

Будинок політвідділу спорудили подалі від станції. До нього вела широка брукована дорога, з обох боків схована у високих, струнких тополях. Кінчалася так звана залізнична смуга відчуження, починаючись властивий Хутір Михайлівський — українське село на кордоні з Росією.

Сніданок у політвідділі затягнувся до обідньої пори. Опорожнено безліч склянок не тільки чаю, а й коньяку, вин, горілки, з'їджено силу-силенну хліба з маслом, ковбаси,варених яєць, кав'яру і все це за найприхильнішою розмовою про гостя з Москви. Таке прийняття приємно лоскотало Заграєве шанолюбство, він охоче розповідав про себе.

Уважні слухачі довідалися, що перед ними не звичайний собі студент-випускник, а зразковий представник нової соціалістичної доби. Батько — колись робітник керченського металургійного заводу в Криму, потім червоний партизан, а зараз заступник голови міськради там же, в Керчі. Син, перед вступом до московського Інституту шляхів сполучення, йшов слідами батька. Спочатку працював слюсарем, далі кінчив технічну школу, згодом курси пропагандистів, зрештою дотягнувся в Керчі до становища керівника орг-інструкторського відділу міському комсомола.

П'ять років тому Заграй попрощався з сонячним Кримом, а сьогодні, в північно-захмареній Москві вже вибирається по сходах на катедру професора. Мало не похвалився: — до свого майбутнього тестя, — але вчасно прикусив язика.

— За успіхи! За нові наукові кадри! За соціалізм! — дружньо лунало за столом.

— Ну, субота — не робота, — перебив жваву гутірку уповноважений політвідділу. — Наш гість з дороги мусить відпочити. Для вас, Северине Антоновичу, все приготовано в родинні керівника навчальної частини Хутір-Михайлівської середній школи. До понеділка проводьте дозвілля з місцевими учительками. Та і я до вас туди навідаюся. А після завтра, рівно о 7:30 ранку, чекаємо на вас у диспетчерській. Залиште нам тепер тільки свої документи для офіційного оформлення вашого становища.

**

Заграєві прийшлася окрема кімната викладачки історії, яка поїхала до Харкова на курси підвищенння кваліфікації педагогів. Їсти йому взялася готовувати доглядачка школи. Керівник навчальної частини членом привітався з ним, познайомив із своєю донькою, теж учителькою, двома-трьома обов'язковими словами побажав добре відпочити і залишив дипломанта насамоті.

Спав не довго, бо втоми не відчував. Доглядачка принесла йому до кімнати підвічірок, запитала чи він ще щось потребуватиме та й подалася в своїх справах.

У кімнатах керівника навчальної частини чулися жіночі й чоловічі голоси, там точилася жвава розмова. Заграєм, однаке, ніхто не цікавився, про його існування наче забули.

Висунув голову в вікно, побачив біля колодязя-журавля двох підлітків. Ті наливали воду до великої бочки на колесній підставі. Хлопчакам було весело, бо вони ще й пустували з водою. Між собою говорили українською мовою. Заграй звернув увагу на етажерку з книжками. Перечитав кілька наголовків — всі українські. Тоді почав більше прислухатися до гутірки сусідів. Там уже співали, співали українських пісень.

Студент тепер не вагався ні хвилинки. Сміливо підійшов до дверей, що напроти, постукав. На відповідь: „просимо“, ввійшов до середини.

— Пробачте, не втерпів, — зголосив з самого порогу, — страшенно люблю українські співи, дозвольте хоч послухати.

Господар мешкання неквапно підвівся з дивану.

— Будь ласка, скільки хочете, а може й підтягнете за нами?

— Залежатиме від настрою.

— Гаразд, а зараз знайомтесь...

Пісня увірвалася, присутні називали себе, господар коротко пояснював, хто вони такі. В цьому товаристві переважали вчителі, поодинці були агроном, ветеринар, аптекар.

— А я й не туди, що вмієте по-нашому, — закінчивши процедуру знайомства, звернувся до непроханого гостя керівник навчальної частини місцевої школи. Та зараз голос його бренів тепло й м'яко, йому явно сподобалося знання української мови московським студентом.

— Вмію з самого малечку, лише в Москві трохи призабув.

— З яких же сторін будете, юначе?

— З Керчі, з Криму.

— І там вас вчили по-українському?

— Вдома. Мати й батько. Та й сусіди наші чумацького роду. Ми і в пашпортах пишемося українцями.

Заграй у новому оточенні залюбки просидів до пізної ночі: разом з усіма співали, танцювали, пив пізній чай „під вишнівку“. Відколи заговорив українською мовою, він тут став своєю, бажаною людиною. Зрештою, агроном та аптекар запросили його ще вудити рибу: „над ранок вона добре клює“.

В неділю по обіді дипломант вибрався з доночкою господаря мешкання та ще з двома вчительками в романтичну прогулянку — збирати польові квіти. Забралися далеко, аж під самий ліс. Однаке туди ніхто не йшов, щось незриме стримувало учительок Хутора Михайлівського зробити ще вперед кілька зайвих кроків.

Заграй поцікавився в доночки керівника навчальної частини причиною такого нехтування лісу.

Молода викладачка зневажливо відповіла:

— Там нема нічого цікавого.

— А ви звідки знаєте?

— Подивіться самі: тут, у нас, стільки світла, стільки небесної блакиті, стільки барв на неозорому полі, а глянеш туди — все таке непривітне, брудне, суворе, наїжаче, що викликає тільки відразу.

— Ну, а школярі звідси, ходять до школярів туди?

— Інколи і то разом з нами, на офіційні екскурсії.

— З якою метою?

— Вчимо їх порівнювати одне з другим, вчимо їх ще палкіше любити свій рідний край.

— Хіба не все одно, що тут, що там?

— Ні, рішуче ні!

— Чому?

— Невже ви й досі не здогадалися, що ми зараз стоїмо якраз на самому кордоні України з Росією?

— Хто ж охороняє цей кордон?

— Все те, що називається українським! — Промовила й схаменулась, бо сказала таки забагато першому зустрічному. Замовкла, тяжко дихаючи, але подразнена юнацька завзятість брала своє. Розчарованівшись, дівчина доказала до кінця:

— Зрозумійте, майбутній інженер, наше серце туди не лежить. І зами колись буде те саме. Пом'янете мое слово...

**

Перед вечором до учительського будинку під'їхав на мотоциклі уповноважений політвідділу. На диво, він підкреслено зимно й карбовано кинув Заграєві одне лише „драстуйте“, після чого, не зволікаючи ні хвилини, попросив дипломанта до шкільного саду.

Сівши на затінену деревами лавку, уповноважений політвідділу розстібнув пляншетку, витяг з неї якісь папери.

— Ось, товаришу Заграй, всі ваші документи. Беріть їх і завтра повертайтесь до Москви.

— Як так, а моя дипломова праця?

— Виконаєте її в іншому місці.

— Де?

— Про це довідаєтесь в Інституті.

— Хочу знати, що в бісі сталося?

— Нічого особливого, звичайна зміна попереднього запорядження.

— Уповноважений політвідділу легенько вклонився; не подаючи руки, на військовий зразок зробив „коло“, попрямував убік вулиці.

**

... Вже два дні здовж і впоперек Заграй міряє Москву та все дарма, з'ясувати своєї справи ніде не може. В Інституті дали йому новий напрямок — до станції Алма-Ата в Казахстані. Чому не Хутір Михайлівський — порадили довідатися в Наркоматі шляхів. З Наркомату одіслиали його до ЦК партії, а звідти . . . знову до Інституту. Студент-дипломант потрапив у зачароване коло зовсім незрозумілих йому обставин . . .

Разулови перенеслися мешкати на підмосковну дачу. По двох днях безперервних клопотів і нервової напруги, Заграй вирішив навідатися до них. Бодай душу відведе в близькій йому родині професора.

Аделаїду Іванівну він застав за грою на роялі. Батько відпочивав по обіді.

— Ти здивована моїм приїздом до Москви? — Розцілувавшись, запитав наречену Заграй.

— Ні, я знаю все.

— Ти? Хто тобі сказав?

— Мій любий тато.

— А йому? Адже він безпартійний!

— То не має значення, з татом часто радиться сам нарком, сам Каганович. Розумієш?

— Умгу!

— От і добре. Тож слухай!

Для Хутора Михайлівського, та й не тільки для нього, в твоїх документах виявилася одна прикра річ. Я знаю, ти тій ніколи не надавав жодної ваги, ставився до неї цілком байдуже, просто, як до зайвини в своїй біографії.

— Ада! — Нетерпеливиться Заграй. — Задовгий вступ, це поперше, а подруге, для партії мое життя кришталево чисте, взірцеве!

— Витримка, май дорогий. Не поспішай, не індицяся. Проте, буду більш конкретна, на тебе я повністю звіряюся, ти й без попередньої підготовки все належно оціниш та забагнеш.

— Невже безпартійна дівчина докладніше втамнечена у важливі справи від члена партії, від парторга, від сина відповідального працівника, героя громадянської війни?

— В твоєму випадку, Северине (вона цуралася панібратьського виразу „Сєва“), так. Тепер, до діла. Уповноважений політвідділу на станції Хутір Михайлівський звернув увагу в твоїх документах, що тут, в Москві, між іншим проочили, лише на один пункт: „національність — українець“.

— Ну, то що з того? — Підхопився з місця студент. — Українців на білому світі є десятки мільйонів!

— Хай собі будуть. Але станція Хутір Михайлівський розташована на самому кордоні України з Росією.

— Це має якесь значення?

— Велике, дуже велике. Через Хутір Михайлівський чи не найбільше йде вантажів з України до нас. Звідти везуть зерно, городину, м'ясо, сало, масло, цукор, взагалі всячину, чим харчується людина. Звідти ж так само вивозиться вугілля, руда, залізо, сталь, алюміній. А туди . . . переважно надсилають порожні вагони.

— Та при чому тут я?

— Не ти особисто, а твоя українська національність. Вважається, що кожний українець, хоч який зразковий комуніст, коли попрацює на станції Хутір Михайлівський і на власні очі побачить, скільки всього тягнуть з його рідної країни, а взамін їй не дають нічого, то обов'язково зробиться буржуазним націоналістом.

— Ти забула, Ада, я похожу з Криму, формально із складової частини Російської республіки (а не з Української).

— Тим гірше для тебе, як цілком слішно зазначив уповноважений політвідділу станції Хутір Михайлівський. Чому, народившись і мешкаючи в Криму, досі не змінив свою національність на російську? Значить, тебе щось в'яже з Україною й українцями.

— Ясна річ. Крим, хай стане тобі відомо, органічно почуває себе українською землею, а не російською, а відносно мене особисто, то всі предки мої — українці.

— А ти викинь з голови Крим, Україну, українців. Психологічно перетворися в зовсім іншу людину, в справжнього росіяніна, то й тобі буде краще. До речі, зміни також своє прізвище. Заграй звучить теж в дусі українського буржуазного націоналізму. Куди миліше вийде, наприклад, Заїґраєв, або, під час реєстрації нашого одруження, згідно з існуючими законами, легко можеш записатися на мое прізвище — Разулов . . .

Заграй до болю стиснув кулаки. Йому випало сьогодні ковтнути вже забагато гіркоти. Відчув страшну задуху і спрагу, та хотів довідатися уже про все, випити чашу до останку. Тому, ковтаючи сlinу та неймовірним вольовим зусиллям стримуючи скрайнє напняття нервів, рівним голосом спромігся ще поцікавитись:

— Скажи, Адо, невже на станції Хутір Михайлівський не працює жодний українець?

— Ні один! Всі службовці й робітники надіслані туди з Росії, аж до тих, які переводять стрілки та маstryть колеса.

— Такий порядок запровадив отой уповноважений політвідділу?

— Він уже не уповноважений, а начальник дільничого політвідділу.

Його підвищено в посаді за виявлену пильність в твоїй справі. Та він тільки ретельний виконавець і більше нічого. А існує неписаний, проте дуже суровий наказ не допускати українців до праці на цій станції. Наказ вже діє віддавна та діятиме завжди. Цього вимагають інтереси нашої держави.

— Хто його видав?

— ЦК ВКП(б).

— Ого! — Скочив з канапи Северин Заграй. — Дякую за одвертість і прощайте. — Рвучко повернувся в протилежний бік, але посунув поволі, ледь-ледь пересуваючи тепер тяжкими, неслухняними ногами. Голову схилив до рівня плечей, очима розгублено блукав по підлозі.

— Хвилевий стан повного стрясення душі. Кімната довга, до дверей далеко, крок занадто млявий... Поки зникне звідси, мусить дуже багато передумати, мусить зважитись на остаточний крок, оскільки ще не пізно.

Аделаїда Іванівна не даром донька професора, не даром студентка Інституту літератури імені Горького. З неї непоганий психолог. Ось вона й собі підвела з крісла, сперлась на рояль і пильно, гіпнотизуюче вдивляється в похилу постать Северина Заграя.

— Чи отямиться він, чи оберне до неї збентежене обличчя, чи ворухнеться в ньому ніжне почуття до зменацька кинutoї нареченої, чи висловить свою готовість в усьому слухатись її мудрих порад?

Вона починає хвилюватись, бо що ближче до дверей, то певнішими стають кроки юнака, то вище підноситься вгору його голова, відтак ціла постать втрачає вигляд пригніченості й безпорадності.

— Невже він не стане таким, як був до сьогодні, невже вона помилилася в ньому, невже все пропало?

Враз донька професора вдоволено усміхнулася. Северин Заграй таки не витримав її магнето-притягального погляду. Ось біля дверей він трохи завагався. Вже зупинився. Певно надумається, як краще повернути голоблі назад. Добирає потрібних йому речень. Може за мить кинеться до неї з обіймами, з тремтливим лепетанням: „прости“, „прости“?

Нарешті дочекалася. Заграй таки повертає до неї своє лице і дівчина чує його твердо вимовлені, дзвінкі та рішучі слова:

— А все таки, дуже добре, що я пізнав Хутір Михайлівський! Сказав і вийшов.

Бразилія.

12-2-1961.

ЧИСТЕ МИСТЕЦТВО

І не треба топити
Думок у словес воді,
І герої не всюди є красивими
Та плечистими.

Я — за чисте мистецтво.
А мистецтво чисте тоді,
Коли роблять його
І руками й думами чистими.

Віталій Коротич

Вадим Лесич / З ЛІРИЧНОГО ЩОДЕННИКА

*

Черешневим квіттям мерехтить лук неба,
даленіє вітер голубим крилом.

— Ах, піти б за місто, вийти б кудинебудь
з кам'яних обіймів, з полону колон!

З пліснявих провулків, з химороді мурів,
крізь решітку смутку, що закам'янів,
промайнути б миттю в завірюсі куряв,
пролетіли б димом в сизій далині!

І прорвати б коло замкнутого світу,
прокотитись морем — в буряний приплив,
— і в причалі тихім, як ущухне вітер,
бути лінн — шептанням елегійних слів.

*

Я знову хлоп'яче оновлений,
сміюся, цигарку курю,
і наче б знов стати готовий
із світом байдужим на прою.

Легкі мої кроки вздовж вулиці,
і диму духмяність — плавка . . .
Я — наче безжурний прибулець
з забутого материка.

І світ весь — неначе яснішає . . .
Коли б ще забути — й себе
і все, що пропале й відійшло,
як диму кільце голубе! . . .

*

Тремтять твої долоні — дожиданням.
Даліє день, не впійманий ніким,
перелетівши відсвітом герані
під легококрілим помахом руки.

Тремтять твої долоні — дожиданням.
Шепоче присмерк тінями, — й мовчить
у мармуровій різьбленості камінь
твоєї стихлої душі.

Тремтять твої долоні — дожиданням:
яких ще бур, яких ще бурунів? . . .
— Ми переплинем глиби океанів,
але потонем в міліні.

Тремтять твої долоні — дожиданням,
розжеврються маяки твоїх очей . . .
І чую душу знов, що — відваливши камінь —,
в долонах білих скрилася, tremtiachi.

Ігор Шанковський / ЗЕЛЕНИЙ ШУМ І МІЙ ГЕРОЙ

Зелений шум старих дубів
наніс забутого спокою;
шукає обрій кораблів
між хмарами собі рукою.
Ітиша полем, лише шум,
зелений шум наносить дум
і сумерк золотом червоним —
Як вуголь сонця загорів.

Багато проїдених доріг
лежить за тим зеленим шумом,
і в серці мій герой зберіг
все, що не сплямив ближній глумом,
у споминах інакший світ.
Пошарпані кусочки мрій
з калейдоскопу днів минулих,
різниколірних скелець рій
він позбирав в таємний вулік
і ніс його крізь горсту літ.
Зелений шум зелених віт
зелених спогадів наніс,
передзвін діл давно відбулих
коли і як герой мій зріс.

**

... котилися вози скрипучі,
на захід їхали вози;
зелений шум лісів дрімучих
був буревісником грізним.
І рвались бомби на болоті,
плював вогнями скоростріл,
а санітети клали потім
на купи безліч мертвих тіл.
Куски гарячого заліза
тягнути щипцями із ран
і довго м'ясо медик різав.
Вкривали неба синій лан
зенітки чорними димками,
горіли збиті літаки,
а жити довелось таки ...
Це було в час грізної гзи;
котилися армії полкамі,
на захід їхали вози.

І ти, невдячною порою,
на возі їхав, мій герою!

**

... кружляють бистро карузелі,
гойдають гойдалки з верби,
сукні жінок, як акварелі
весело зиркають з юрби.
І в бубони вдаряють клавни,
і зносить молот тут силач,

раз-по-раз карти три, забавно,
все розкидає спритний грач.
А мій герой між карузелі,
чи он дорогою побіг
і куряви збиває трелі
безжурним тупом босих ніг.
Його розсміяне обличчя
все з'явиться то тут, то там;
він або друзів дзвінко кличе,
то наперейми мчить вітрам,
то стріл футболу ловить босий,
то курить знайдений „бичок“,
то знов біжить, простоволосий,
розвчервонілий бурачок.
Зідхають вже за ним дівчата,
дарують поцілунків мед
ще так наївно розпочатих,
що уст торкаються ледь-ледь.
Зелений шум, зелене поле,
зелена і далека путь;
на молодість дивися, доле,
тобі героя приведуть.
Прощаіте радісні дівчата,
прощаіте обриси землі,
готові рейси розпочати
швидкі, великі кораблі.

**

. . . всі до моря,
до моря ведуть всі шляхи,
залізодорожні.
Автострадам — та ж путь,
ріки туди пливуть,
їдуть, летять, ідуть
подорожні —
всі до моря,
всі до моря.
Гуркіт коліс,
ріки, поля, ліс,
і села навпростець, і навскіс,
перестанки,
міста, як:
    Інсбрук,
    Бреннеро,
    Рим,
синій за поїздом дим;
стук-стук, стук-стук,
стук-стук,
рейками посвист і гук,
де лежить Неаполь,
де мовчить і диміє Везувій,
як свідок
над трупом камінним помпейців.
Безліч жовтих лямп,
підковою море

і хвилі з піском говорять,
і піна кипить,
тоді, як місто ще спить —
поїзд заїздить поволі
в Баньйолі.

Всі до моря,
до моря ведуть всі шляхи.
Бані,
тополі,
Бань-
йолі.

**

... пливуть кораблі
(тепер вода зелено шумить)
двигунів шаблі
протинають між хвилями мить,
і під крилами альбатросів
до Нового Йорку море приносить
кожний борт.
Порт!

Тут нові вже перспективи,
американські мотиви.

**

Так мало дає нам життя,
даючи так багато,
не хотілося без вороття
за морями покинути хату,
де родились найперші із мрій,
де без глуму,
можна досхочу слухати шуму,
зеленого шуму вітрів.
Не хотів
за морями лишати поетів,
із якими міг разом творити
і зростати, і рідне любити —
хоч привіт би їм мій долетів.
Так нехай долітає привіт
на мою дорогу Україну
із причалів чужих
всім,
хто вірні гартує серця,
хто гордо іде крізь життя,
хто крізь сльози і сміх
любить край наш, найкращий з усіх.

1962.

(Замість некрологу)

Педаний нижче нарис, поза моїми власними згадками, оснований на виписах із його автобіографічних спогадів, доповнених для пізнішого часу інформаціями, що їх подала мені його родина. На жаль і превелике диво, досі про життя Покійного, як не як, небуденого письменника, і його творчість у нас майже нічого не написано, якщо не рахувати ювілейні сильветки, що її вмістила з нагоди 30-ліття його літературної діяльності Галина Журба в календарі-альманасі „Дніпро“ на 1937-й рік (Львів 1936, ст. 125-128). Навіть смерть письменника нічого не змінила під тим огляdom і не спонукала ні одного з наших тутешніх щоденників чи тижневиків, в яких Покійний містив свої статті, дати більшу статтю про нього, окрім коротеньких некрологів.

1-го березня 1962 року помер в Нью-Йорку в наслідок тяжкої хвороби серця визначний український письменник і журналіст Федір Дудко.

Народився він 7. травня 1885 року в селі Шаболині на Чернігівщині. Походив із старого козацького роду, основником якого був запорізький козак Степан Карпенко. Після зруйнування Запорізької Січі москалями, підався він на Чернігівщину й оселився в с. Кудрівці. Там оженився й провадив господарство. Але син його, Федір, переселився до міста Сосниці, де купив собі гарну садибу. Вечорами любив посидіти на ганку й грati на клярнеті. За це сусіди й прозвали його Дудкою або Дудком. І це вуличне прізвище стало згодом і офіційним прізвищем Карпенків, коли російський уряд переводив, на початку 19-го віку, на Україні перепис. Федір Карпенко-Дудко прожив 120 років. Син його Тодось не злюбив Сосниці і купив собі кілька сот десятин землі коло Сосниці на правому, високому, березі ріки Десни, де й заклав великий хутір. Був двічі жонатий. Від першої жінки мав 16-теро дітей, а від другої восьмеро. Для своїх старших синів Тодось Дудко купив землю окремо, і вони позакладали над Десною свої власні хутори, що дістали назву — Дудчиних хуторів. Тодось Дудко помер на 94 році життя не свою смертю. 23-тя дитина його — Степан — був батьком нашого письменника.

Буйна краса околиць Десни і Сейму й історичні міста — Бахмач, Сосниця. Батурин, Глухів і Конотоп, материні пісні й казки, традиційні українські звичаї, що їх пильно додержувалася в родині баба, батькові оповідання про українське козацтво, довкільна українська сільська стихія — все це мало великий вплив на душу молодого хлопця, що мав нахил до малярства, будило в ньому любов до рідного народу й рідної природи. В пізніших роках цю стихійну любов ще більше роздмухало й зміцнило читання російських творів з українською тематикою — „Полтави“ Пушкіна й „Тараса Бульби“ Гоголя. Але молодим хлопцем Дудко ще не був, як то говориться, „свідомим“ українцем. Він, як і вся його родина був, сказати б, етнографічним українцем. Національно-політична свідомість прийшла значно пізніше, коли майбутній письменник навіч зіткнувся з московським світом. В 1894 році, батько, бажаючи вивести сина в люди, віддав його до глухівської класичної гімназії, знемхтувавши його нахил до мистецтва. В Глухові жив молодий Дудко в гімназійному інтернаті. Переїздання в гімназії і навчання проходило під суворим доглядом гімназійних виховників і „надзвітів“. Навчання мало за ціль русифікувати учнів, зробити з них вірних царю й „отечеству“ російських патріотів. Але казъонна ферула, касарняні порядки й суха, мертвотна атмосфера, в якій доводилося переїздувати жваво-

му хлопцеві, не притлумили його живої душі, а навпаки, викликали в ньому спонтанний протест, який виявлявся в формі різних дитячих вибриків, що їх у своїх спогадах називав покійний письменник „дитячим бушуванням“. За ці „бушування“ начальство суворо карало юнака, йому доводилося покутувати свої вибрики тяжкими карами; не раз пересиджував він по кілька годин в гімназійній в'язниці — „карцері“. Тільки два ясні моменти з часу перевітання в глухівській гімназії згадав Дудко у своїх спогадах: 1) участь у тайному гімназійному гуртку, яка дала йому змогу познайомитися з літературою, що була недоступна учням. Ця лекція усвідомлювала нікчемністю існуючого ладу, яку він досі відчував інстинктивно, і 2) вплив нового учителя „руssкого язика і словесності“ — відомого українського етнографа Малинки, який при кожній нагоді звертав увагу учнів на український фольклор і зв'язки старої київської літератури з сучасними українськими народними піснями, і так будив у них зацікавлення й любов до свого рідного. До речі, Малинка передбачив, що з його талановитого учня вийде письменник.

Прочитавши раз написану Дудком на задану ним тему літературну задачу, Малинка похвалив її і сказав: „Добре написано. З вас буде письменник“. Це були пророчі слова. Вони глибоко запали в душу Дудка, як проце згадує він у своїх спогадах. Скінчивши п'яту класу глухівської гімназії Дудко перешов до Новгород-Сіверської гімназії. Та скінчити її йому не пощастило, бо з 8-ої класи його викинули за бунтарські вчинки, і він пустився до Москви, де вступив на курси журналістики в університеті. В Москву перебув Дудко три роки — 1904, 1905 і 1906 і там захопився революційними ідеями, а водночас усвідомив себе національно та став гарячим українським патріотом-мазепинцем. Тут же розгорнулася і його літературна діяльність, започаткована ще в гімназійній лавці, в поступовій київській газеті „Киевские Отклики“. В Москві став Дудко співробітником щоденної газети „Светоч“, соціал-демократичного напрямку, яку редактував професор університету Рожков. Перше оповідання „Безробітний“, що його несміливо принесли до редакції, несподівано для нього самого було надруковане в газеті вже на третій день. Заохочений цим успіхом, Дудко написав друге оповідання — „Глух“, що також редакції сподобалося, і так він став постійним співробітником „Светоча“. Та ось настає реакція. Уряд припинив газету, а редактора і співробітників загнав в Іванову хату. В 1907 році Дудко виїхав з Москви до Києва, де й поступив на політехнічні курси, на відділ архітектури. Тоді теж почав, хоч ще не зовсім опанував українську літературну мову, дописувати до „Ради“. На цих курсах студіював Дудко п'ять років. Пам'яткою навчання на політехнічних курсах була його праця про валькові будинки, писана, розуміється, по-російськи. З вибухом війни в 1914 році Дудка не взяли до війська через слабі очі, але він мусів працювати в „Союзі Городів“. За Центральної Ради Дудко служив спочатку на фабриці, яка працювала для війська — виготовляла воєнні бараки, шпиталі тощо. При фабриці була й робітня для інвалідів. А що між фабричними робітниками й інвалідами були й українці, Дудко провадив між ними національно-освідомлену пропаганду і заснував там „Просвіту“. За цю діяльність, коли Муравйов захопив Київ, ЧЕКА засудила його на смерть, але він щасливо втік з Києва і коли українське військо з німецькою допомогою прогнало більшевиків, Дудко повернувся до Києва, де працював якийсь час у Міністерстві Земельних Справ, де вже працював і перед тим; рівночасно співробітничав в українській пресі, головно в щоденнику „Відродження“. З евакуацією Києва в січні 1919 року виїздить разом із своїм міністерством до Вінниці, а потім до Кам'янця Подільського, звідки в 1920 р. переїздить з усією родиною до Тарнова. Тут далі працює в Міністерстві Земельних Справ аж до його розв'язання. В квітні 1922 року переїздить на стацій побут до Львова.

До тарнівського періоду життя відноситься співробітництво Дудка у віденській „Волі“ В. Піснячевського, в якій з'явилися його коротенькі нариси — гуцульська легенда „Бог і смерть“ („Воля“, квітень 1921) і „В потоках вічності“ (там же, травень). В Тарнові пише й інші речі, які з'явилися друком аж пізніше, у Львові. В столиці Галицької України Дудкам довелося дуже бідувати, бо Федір Степанович довго не міг дістати постійної праці. Довелося перебиватися приналежними заробітками — співробітництвом у місцевій пресі, збиранням оголошень до календарів „Дніпра“, „Просвіти“, „Червоної Калини“ тощо. В цих календарях Дудко містив і свої твори, головно в календарі-альманасі „Дніпро“, де майже з року на рік з'являлися його оповідання й нариси. В тодішньому скрутному становищі, Дудкам допомагало „Українське товариство допомоги політичним емігрантам з України“, яке об'єнувало львівську наддніпрянську колонію. Становище Федора Степановича покращало, коли мені вдалося примістити його на працю в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка. В тому часі дістав він також побічний заробіток — комплектувати для харківського видавництва „РУХ“, яке розпочало видавати повне видання творів Івана Франка, — Франкові твори, недоступні в Наддніпрянській Україні, особливо першодруки Франкових творів. Дудко вибирал Франкові твори, що їх Великий Каменяр містив по різних галицьких часописах. Праця в бібліотеці дуже облегчувала Дудкові ці розшуки. Порозшукувані речі він переписував і висилав до Харкова, за що одержував від видавництва гонорар. Але в 1937 році Управа НТШ, скороочуючи штат своїх працівників з огляду на фінансові труднощі товариства, звільнила Дудка з посади і йому знову довелося бідувати. Я намагався допомогти йому влаштуватися в нашій кооперації, як то обіцяв мені був зробити д-р Юліан Павликівський, тодішній диктатор галицької кооперації, але коли прийшлося до діла, то він, виправдуючися браком місця, відрікся своєї обіцянки й не влаштував Федора Степановича на роботу. Брак місця був звичайним викрутком, бо для „своєї“ чоловіка вільне місце розуміється — завжди знайшлося б. Таке холодно-байдуже ставлення до талановитого й заслуженого українського письменника, просто обурювало. Та на щастя Дудкові пощастило дістати працю в пресовому концерні Івана Тиктора, де він мав уже вироблені давніше зв'язки й знайомості, співпрацюючи в щоденнику „Новий Час“. З приходом большевиків до Львова Дудко вернувся був до бібліотеки НТШ, але негайно мусів утікати зі Львова перед НКВД, покинувши на призволяще своє помешкання з усім надбаням добром.

На львівський період життя Федора Степановича (1922-1939) припадає розквіт його письменницької діяльності. Він пише, під власним іменем і під різними псевдонімами, цілий ряд оповідань, повістей і нарисів, які друкує чи то в місцевій пресі, чи в календарях, звідки вони виходять не раз окремими відбитками, або видавництва випускають відразу збірки його оповідань. Ось список окремих видань його творів: 1) збірки оповідань і нарисів: „В заграві“, „Дівчата очайдушних днів“ (збірка первісно друкована в підвалах „Діла“), „Квіти і кров“, „Краса життя“, „На згирах“, „Прірва“; 2) окремі оповідання: „Глум“, „Дід Яків“ (оповідання для дітей), „Отаман Крук“, „Стрибожа внука“ (історичне оповідання про княжну Анну Ярославну); 3) історична повість „Великий Гетьман“, що витримала три видання. Автор задумав написати цю повість в чотирьох частинах, але друком вийшла тільки перша частина (трьома накладами). Приготована до друку 2-га частина загинула в часі останньої війни, з неї збереглися тільки уривки, які Покійний надрукував згодом у нашему журналі („Київ“ 1951 р., чч. 1-3) під заголовком „У гостях у кримського хана“. Писати наново пропавшу частину автор не мав ні охоти, ні можливості, бо ввесь зібраний матеріял теж

пропав, а зібрати його заново на еміграції було дуже тяжко. Пропажа рукопису вже готової 2-ої частини — велика втрата для української історичної белетристики, бо повість про Великого Гетьмана, це твір великої і мистецької й історичної вартості. Дудко високо цінив гетьмана Мазепу — для нього це був найбільший український державний діяч, і він з надхненням і любов'ю писав про нього. На мою думку, Мазепа Дудка стоїть значно вище від відомого роману Богдана Лепкого, щодо своїх історичних і літературних вартостей. Мазепа Дудка це справжній володар, державний муж західноєвропейського маштабу, а Мазепа Б. Лепкого трохи скидається на галицького декана.

Повість „Великий Гетьман“, за задумом автора, мала складатися з чотирьох частин: в 1-й змалював він життя в гетьманській резиденції, у 2-й хотів змалювати життя й побут полковницької й сотенної старшини, в 3-й побут козацтва й „посполитих“ на тлі тодішнього законодавства і звичаїв, у 4-й життя Запоріжжя.

Все це плянував автор представити на тлі подій Мазепиного гетьманування, в зв'язку з аналізою політики і з характеристикою особи самого гетьмана. Та три грубі зшитки зібраних по бібліотеках, головно в бібліотеці НТШ у Львові, цінних джерельних матеріалів пропали під час утечі автора з Галичини від большевиків у 1939 році.

На жаль у тутешніх умовах мені недоступні ті передвоєнні видання, де друкувалися твори Ф. Дудка, які він підписував чи то власним іменем, чи псевдонімами — Одуд, Карпенко, Шпак, тому я й не можу, поза вичисленими окремими збірками чи творами, подати докладний реєстер його писань. З певністю можна сказати, що свої белетристичні й публіцистичні нариси містив він у львівських щоденниках „Діло“ й „Новий Час“, але в котрих саме журналах і календарях, крім „Дніпра“, були його речі, важко мені сказати з повною докладністю. Припускаю, що в календарях „Червоної Калини“ і в „Літописі Червоної Калини“ знайдуться напевно його писання. Тут можу сказати, що його повісті, оповідання, нариси й статті друкував Антін Крушельницький у своїх советофільських журналах — „Нові Шляхи“ й „Критика“, як про це згадує Юрій Косач у некролозі про Покійного, поміщенім у його таки журналі „За синім океаном“ (1962, ч. 3, ст. 31). Участь у цих журналах Дудка, переконаного самостійника й ворога Москви як білої, так і червоної, треба пояснювати тільки критичними обставинами, в яких йому доводилося жити. Писав він тут, розуміється, під псевдонімом, Микола Шпак. Косач дуже хвалить повість Дудка-Шпака „Перехресні стежки“, але українське громадянство й критика, з огляду на советофільське становище видань Крушельницького, не звернули уваги ні на цю повість, ні на інші твори Дудка, що в них появлялися, а сам Дудко їх ніколи не передруковував на віль під псевдонімом.

Але переїдім до згаданих вище збірок Покійника. Перша з-поміж цих збірок, яку Федорові Степановичеві вдалося видати, переїхавши до Львова, була „Краса життя“, що з'явилася накладом Гр. Гануляка в його серії „Русалка“ (Львів 1922). Вона містила сім нарисів, з яких шість були написані в Тарнові й один, довший, ще з 1916 р. Це були ще досить слабенькі речі, зате інші, що їх почав Дудко писати у Львові, здебільша на теми визвольних змагань і боротьби з червоними московськими наїздниками, названі автором „фільмами української боротьби“, становлять цінне надбання української літератури. Мені доводилося в тих часах озиватися про них у пресі — „Літературно-Науковому Вістнику“, та інших, тож я не буду тут спицтися на своїх оцінках. Про їх характер читачі можуть довідатися з уривка откієї з них — про повість „Чорторий“, що його містив Дудко на об-

кладинці цієї повісті, названої романом. Я наведу характеристику згаданих Дудкових збірок, яку подала така компетентна особа, як Галина Журба, в присвяченій йому ювілейній статті в календарі-альманасі „Дніпро“ на рік 1937 (Львів, 1936, ст. 124-128). Вони, на думку пані Галини, „ставляють його, тобто Дудка, в ряди визначних белетристів нашої доби. Влучна спостережливість, місцями блискуча форма, вміння володіти діялогом, втримати його в рамках поміркованости і взагалі чуття міри — річ дуже важна для белетриста. Це цінності, якими Дудко оволодів вповні... Його повісті, „яскраві картини-фотографії з життя, що пересуваються перед нами, як на кіно-екрані“. Але це, додам я, не сухі фотознімки, а перейняті живим чуттям образки пережитих подій, дуже часто трагічних, незвичайно цінні для кожного, хто хоче зрозуміти обставини, події й лицедії колишньої української дійсності та їхні думки, погляди й оцінки переживаних ними подій.

Дальші обставини життя Дудка не були такі вигідні для літературної праці, надто бо були неспокійні й непостійні, письменників і його родині доводилося раз-у-раз міняти місце побуту. Покинувши восени 1939 року Львів, Дудко перебув 1940-й рік в Любліні, а вже на другий рік з'явився в Krakові, де працював у щоденнику „Krakівські Вісті“. Наприкінці цього року поїхав до Києва, але по двох тижнях переїхав на Волинь. Тут редактував дві українські газети — одну в Бересті, „Наше Слово“, а другу в Пінську, „Пінська Газета“, причому мусів, раз-у-раз мандрувати з одного міста до другого. Ця праця була дуже вичерплива й небезпечна, бо німці ставилися вороже до українських самостійницьких змагань, в чому б вони не виявлялися, навіть до українізації православної церкви, яку обстоював Дудко в згаданих газетах. Це не подобалося окупантам, які воліли бачити розібрат між місцевим населенням і тому піддержували ворожих українству місцевих єдинонеділимців, які не минали нагоди, щоб пошкодити українським „самостійникам“, не цураючися доносів, та нацьковування німців проти діячів українського табору, яким закидали підтримування повстанців. І ось саме за зв'язок з повстанцями Гестапо арештувало Дудка й закинуло в льох берестейської в'язниці, де він пробув п'ять місяців у жахливих умовах повної ізоляції, шоночі сподіваючися розстрілу. Багато згинуло тоді в берестейській тюрмі ув'язнених українських діячів, і тільки чудом врятувалися й вийшли на волю два з них — інженер Іван Гнойовий і Федір Дудко. З Берестя Дудко переїхав з родиною, в 1944 році, до Львова, але через нестримний наступ большевиків мусів знову тікати на Захід, спершу до Krakова, де знову став на працю в „Krakівських Віstях“, а потім до Берліну, де співробітничав у газеті для вивезених німцями українських робітників „Голос“. В 1945 р. Дудко виїздить з Берліну до Еслінгену, коло Штутгарту, де редактує церковно-релігійний православний журнал „Церква і Життя“. Тут теж з'явилися дві його книжки: повість „Війна“ і збірка друкованих у Львові оповідань під заг. „Заметель“. На скитальні передруковує Дудко цілу низку виданих у Львові перед війною своїх творів, як ось: „Великий Гетьман“, „Дівчата очайдущих днів“, „Сстрибожа внука“, „Чорторий“, але всіх своїх творів, що вийшли були у Львові, йому не вдалося перевидати, бо вони пропали в Берліні, а роздобути їх на еміграції вже не міг.

В 1949 р. Дудко переїхав до Америки й осів в Нью Йорку, де працював в канцелярії свого зятя лікаря — д-ра Романа Осінчука та співпрацював в українських часописах, як „Америка“, до якої дописував ще з Німеччини в 1948 р., „Київ“, „Лис Микита“ й „Свобода“, а також був літературним редактором і коректором редактованого д-ром Осінчуком журналу „Лікарський Вісник“ (у рр. 1954-1961). В 1951 р. був одним із основників і редактором журналу „Новий Світ“.

В останніх роках свого життя Дудко майже нічого не давав до друку, займаючись від 1957, на моє наполягання, майже виключно писанням спогадів. На жаль, хвороба серця, що звела його в могилу, не дала йому зможи їх докінчити. В рукописах залишилося кілька грубих зшитків, з яких автор надрукував в журналі „Кіїв“ тільки пару уривків, під заг. „Дитячі бушування“ з часу перебування в гімназії. Я мав нагоду переглядати ці спогади після смерті їх автора і можу засвідчити, що написані вони незвичайно живо й цікаво і читаються наче повість. Вони мають велику вагу не лише для біографії автора, але й для пізнання українського життя під московською окупацією. Обов'язком родини якнайшвидше опублікувати цю посмертну спадщину покійного письменника. Це буде найкращий нагробник на його могилу. Помер Дудко на 77 році життя і на 55 році літературної діяльності.

Наша антологія

ОЛЕКСАНДЕР ГРАНОВСЬКИЙ (1887—)

Сьогодні майже ніхто або мало хто знає, що Олександер Грановський (Неприцький-Грановський), учений природник, довголітній професор американських університетів і член американських наукових установ та Академій, належав колись до київської групи поетів-модерністів, яких духовим батьком був відомий модерніст Микола Вороний, і був одним з організаторів, близьких співробітників, а в один час навіть співредактором їхнього органу, журналу „Українська Хата“, де друкувалися майже всі його поезії, деякі оповідання та критичні нариси про мистецтво, під літературним псевдонімом Ол. Авратинського. Був він теж у близьких зв'язках з галицькими модерністами, як В. Пачовський, М. Яцків, М. Євшан та інші, з яких деякі приїжджали до Києва, а з деякими він познайомився у Львові.

Перед першою світовою війною Грановський видав три збірки поезій п. з. „Пелюстки надій“ (1910), „Намистечко сліз“ (1911) та „Акорди“ (1914), які були значним досягненням української поезії того часу, а навіть, певною мірою, зразком для молодших модерністів, що в той час починали свою творчість, а повністю виявилися аж після війни, головно під час наших визвольних змагань і пізніше, як от П. Тичина, в чиїх поезіях сліди впливу В. Пачовського та А. Грановського незаперечні. То правда, що пізніші, повоєнні модерністи дивилися на передвоєнних як на „музейні експонати“, та вони все таки на цих експонатах виростали і вчилися, тому лінія української модерністичної поезії, передвоєнної і повоєнної тягнеться непереривно, від 1900 років (збірником Вороного й Самійленка „З-над хмар і долин“, 1903) майже до кінця 20-их років, розцвівши найбуйніше на переломі 10-их і 20-их років у творчості таких поетів, як П. Тичина, М. Рильський, П. Філіпович, М. Драй Хара, Д. Загул і багато інших.

Заслуга Грановського в розвитку цієї поезії неабияка. Його поезії на той час були нові і свіжі, вони відзначаються багатством та різноманітністю віршової форми, зокрема ритмічних розмірів, melodійністю чи музичністю, що в той час не тільки в українській поезії, але, головним чином, в європейській було великим досягненням, глибокою настроєвістю та ширими почуваннями. Оспівуючи любов, Грановський не цурався і громадських мотивів, тому любов еротична поєднується в нього з любов'ю патріотичною.

Любов до коханої дівчини ніяк не заглушувала любови рідного краю, який Грановський дуже часто давав вислів, але в зовсім відмінній формі як поети народники, в формі модерній, досконалішій, бо Грановський, як і інші модерністи того часу, любив шукати нових способів вислову для тих самих думок ідей, почувань і настроїв. І надусе він умузичнював свої вірші, стався надати їм якнаймелодійнішогозвучання, бо це саме й було модернім у тому часі. Грановському це легко давалося, бо в нього була музична душа.

Що було причиною, що Грановський, автор трьох збірок, поєт, якого сучасники вважали наслідником Вороного, залишився невідомий, важко сказати, але можна думати, що одною з немаловажних причин мусіло бути і те, що він рано покинув батьківщину (1913), переселився до Америки, де добрих 40 років мовчав.

Коли ж по довгій мовчанці почав знову братись за поетичну творчість і друкуватись, то наздігнати втрачене й занедбане вже було важко, бо українська поезія пішла у своєму розвитку далеко вперед. Тому, здається, пізніші поезії Грановського, писані вже в наших роках, не знайшли такого прийняття і признання як колишні, бо вони запізнілі. Вони на свій лад модерні, але їхня модерність давніша, не сьогоднішня.

Та Грановський, як поєт, свою частину в розвитку української поезії зідав і свою роль виконав, а коли й залишився маловідомий, то дослідники української поезії його не зможуть поминути і познайомлять з ним сучасні й наступні покоління.

ІЗ ЗБІРКИ „ПЕЛЮСТКИ НАДІЙ“, 1910

ПЕЛЮСТКИ НАДІЙ

Місячна ніченька зорями скроплена,
Тінами темними в чарі охоплена,
Казку таємну шепоче,
Срібним струмочком дзюркоче
Звуками пестощів тиші розлитої . . .

Подих пахучий легенько задише, —
Бризне росою . . . Стебло заколише
Й міцним цілунком
Стисне в обійми
Пишну троянду надій . . .

Квіточка ніжна поволі гойдається,
В місячних промінях щастям всміхається,
Тче свою mrійну задуму
Плисом барвистого суму
Щасного листячка, темно-зеленого . . .

Всі пелюсточки побожно німії
Творять незримо молитву надії —
Й ллеться потоком
Мова чутлива
Райдуги сяйва надій . . .

ОСІННІЙ ДОЩ

Плаче за вікнами горем незміряним
Вітер осінній в незримій журбі,

Стелиться стрічкою-сумом навіяним,
З листям пожовклим воркує собі . . .

Дрібно по шибах бренькочутъ журливими
Співами осени слізоньки хмар . . .
Падають, падають краплі зрадливими
Перлами — в серденьку гасючи жар . . .

Легкими ритмами капають, граються
Срібними росами в жовтій траві . . .
Серденьком жалі та муки кохаються,
Падають, крапають сльози мої . . .

СРІБНА ПАВУТИНА (Дівчині)

Сонечко бризнуло струмнями ранку —
День запалило,
В мент взолотило
Сіть павутини срібненьку на ганку . . .

Кожна ниточка грала промінням,
Млостно тремтіла,
В барвах зоріла —
Шепчучи казку рясним миготінням.

Ранніми квітами — вітер напоєм
Легко подує —
Сіть захвилює,
Радо прощаючись з мертвим спокоєм.

Ніжно узорами сіть загойдалась
В плескіт печалі,
Любоців жалю —
І ниточка срібна від сіті вірвалась . . .

Знов павутиночка свіжа снується,
Мова кохання
В мріях єднання,
Наче до серденька струмнями ллється . . .

Любо спілтаються сіті кохання
В зоряні ночі —
Й ласки дівочі
Срібними росами в муках страждання . . .

В ГОРАХ

Був я на скелі . . .
Плеще, шілує каміння сварливий струмок . . .
Сміються веселі
У росах перлистих листочки без зайвих думок . . .
Їм грає струмок . . .
В ніченьку темну
Зоряний обрій скилившись співає пісні —
Розмову таємну

Про щастя, солодкі напої воркує мені ;
Чудові пісні . . .

В чарах пахучих
Літньої ніченьки кину оселі землі —
Полину із кручи
Думками у вільні простори, де в крик журавлі
Кепкують з землі . . .

Шепчуть осоки . . .
Ніжно тихесенські хвилі, сріблясті пливуть . . .
І гори високі
Обнявшися з луками в водах барвистих, — щось ждуть,
А хвилі пливуть . . .

ТИХО-ТИХЕСЕНЬКО

Тихо-тихесенько туга співає
Гимни останні весні,
Мов у сні . . .
І сиплеється з квітів, ридає
Перлиста роса, пречудова —
Медова.

Сумно і важко зітхаютъ так груди
Щастям забутим давно,
Хоч воно —
Малює принадність усюди,
Вбірається завжди квітками —
Зірками.

Тихо злітає вечірній серпанок,
Шепче надхненно пісні
По весні . . .
А в серці наспівує ранок
Різбляні малюнки печалі
Та жалю . . .

ІЗ ЗБІРКИ „НАМИСТЕЧКО СЛІЗ“, 1911

ПОСТАТЬ МУЗИ

Що за образ дивний завжди мені сниться!
В ясний день і в темну нічку
Скрізь за мною він літає
В місячних узорах . . . Схочу подивиться —
Зараз згорнеться в усмішку
І невидимо щезає . . .

Пам'ятаю темні, соромливі вії
І бліде, бліде обличчя,
Чоло рівне і високе,
З його кучері спадають наче змії,
Гнеться постать чарівничо —
Лиш не міг зібачить ока.

А уста її цвітуть червоним цвітом
Так привабливо і ніжно
І тихенько пісня ллеться,
Мов квітчастим лугом срібний струмень літом
По каміннях бистробіжно . . .
Але то лиш так здається!

Тихо все покрито мороком мовчання . . .
В дивовижу так зів'ється
У сміхі неба й смуток ночі!
На устах завмерло гордее страждання,
Постать рухами сміється
І гірко плачуть, плачуть очі . . .

КАЗКА

Стій,
Буровій!
Не п'яни, не ласкай!
Дай хвилину зиркнути мені —
Он лежить він забутий в труні
Мій занедбаний край!

Віч
Кожну ніч
Не цілуй, перестань!
Не мани в ясно срібні краї —
Чи дано розігнути мені
Віковічну грань?!

Рій
Вільний mrій
Обіймає, летить . . .
І несе мене в далеч ясну —
В царство втіх, в золотую весну —
А душа все болить . . .

Стій,
Буровій!
Сльози в сміх перелить
Не тобі . . . А їх ріки течуть,
Сkrізь прокльони і зойки лиш чутъ . . .
Й серце в ласках болить!

ПРОЛІСКИ КОХАННЯ

І
Любов моя, мов лілія
В сріблястому сіянні,
Чарівна ідилія
В принадному незнанні.

Ніжнесенська, чистесенська, —
Блакитъ ясненська неба,
Погордлива, легесенська —
Дарунок серцю феба.

Любов моя мов лілія
В сторбартвних росах гнеться,
Чарівна ідилія
Цілунками сміється . . .

VII

Коли б хоч вибліском ралтовим
Мені приснилась дивна казка, —
Або обманом злим, жорстоким
Твоя всміхнулась люба ласка!

Я квіткою хотів би бути
Або стелитися туманом...
П'янив себе б я до до безтями
Твоїм вибліском, твоїм обманом.

Ясні твої спинились очі —
Ти квіточку-мене б зірвала,
Туман припав тобі на груди
І цілував... і ти б не знала!

ІЗ ЗБІРКИ „АКОРДИ“, 1914

XV

Тихий вечір... Сонце усміхом барвистим
Перли ниже.
Повна ласки, повна щастя срібна хвиля
Беріг лиже...

*

Прикотилася — відкотилася... На пісочку
Слід лишила.
Чи не так, моя кохана, і зі мною
Ти зробила?..

*

Як солодко в забутті уста з устами
Ми зливали,
А тепер в моїй душі пісні зневіри
Заспівали...

*

Ти як хвиля та безбачна, повна щастя
Припадала —
На устах моїх, на віях поцілунки
Покидала...

*

Відкотилося мое щастя... В морі бруду
Потонуло...
Ах, коли б же мое серце дні щасливі
Хоч забуло!..

В ЗВУКАХ ВАЛЬСА

I

Раз у вечір ясний
Сам сидів я сумний,
В грудях серце ридало прокляттям в огні...
Я чужий на весь світ,
Наче зірваний цвіт,
Наче лист той осінній, пов'ялий в багні!..

*

І надії нема . . .
Тільки нічки пітьма
Тихо стелиться смутками в хату мою . . .
Вмент здрігнув. Чи не сон?!
Хтось прийшов до вікон,
Розбудив мою лютую думку-змію.

*

— Вибачай, не лякайсь,
Пригорнись, поласкайсь! . .
Дзвоном бризнула срібная мова її.
Я до персів прильнув
В морі щастя втонув,
Й жаром уст опекла вона очі мої . . .

X

Небо синім оксамитом
В тихе море задивилось,
Небо синім оксамитом
В морі куполом відбилося . . .

А по небі легкі хмари
З видноокругу випливають,
А по небі легкі хмари
Орнаменти вишивають . . .

В небі хмари — в морі хвили
Поцілунками зіллються,
В небі хмари — в морі хвили
Мрійним шопотом несуться . . .

В край далекий, безбережний
Плинуть хмароньки юрбою,
В край далекий, безграницій,
Гей, візьміть мене з собою! . .

ПІД ЧАС ПРИБОЮ

I

Б'ються хвилі білогриві, б'ються в береги . . .
Так розміreno красиво
набігають жартівливо
Вал за валом чорні гори з океану навкруги . . .

Хвили довгими рядами з нетрів глибини
Вигинаються звабливо,
Мов дівчата вередливо
Перед хлопцем в час веснянки — „ану, борше, дожени!“
Розмережені піною, під голосний спів,
Дружнім натовпом на скелі,
В грі беззачній, в грі веселій,
Наступають на граніти темно-хмурих берегів . . .

Тихий вітер з океану на одній струні
Виграє чиєсь печалі,
Чиєсь смутки, скорбні жалі,
Й до грудей моїх припавши, шепче літери сумні . . .
Я дивлюся на узори білої піни,
І здається . . . Що зі мною?
Хтось стоїть передо мною —
Наче привид, наче казка! . . Чи то може тільки сни?!. .

Моїй найдорожчій

П. К. Ковалів / Л. А. Булаховський як дослідник історії української мови

Акад. Л. В. Булаховський належить до тих небагатьох видатних славістів, які свою науковою діяльністю створили собі світову славу. Відмінною його рисою, як ученого, є многосторонність наукових зацікавлень та глибина дослідів. Більше як за 50 років своєї наукової діяльності він опублікував понад 300 наукових праць, присвячених різним проблемам загального

мовознавства і особливо проблемам славістики.¹

Зокрема в епіку і заслуги його в галузі української мови. Він висвітлив багато мовно-історичних проблем, бувши обережним і надзвичайно сумлінним ученим. Особливо важливим є вказати на ті міцні методологічні позиції, на яких він стояв у своїх дослідах, частіше різними шляхами обходячи ті офіційні

настанови, які не відповідали його поглядам як правдивого вченого.

Вже в своїй книзі „Исторический комментарий к русскому литературному языку“, що вийшла кількома виданнями (останнє видання — Київ, 1958), Л. А. Булаховський, стикаючись з проблемами (особливо у вступі), які мають відношення і до української мови, цілком виразно розмежовує поняття літературної (книжної) і живої (народної) мов.

Визнаючи, за Істріним,² єдність літературної мови Х—ХІІІ ст. на всій східнослов'янській території, Булаховський проте заперечує цю єдність для живих мов. В. Істрін твердив, що єдність літературної мови того часу підtrzymувалась по суті єдністю розмовної мови, більш чи менш однакової і в Києві, і в Новгороді, і в Полоцьку. Цю разочаруючу методологічну помилку (ототожнення єдності літературної мови з „єдністю“ розмовної мови) Булаховський виправлює так: „Уже a priori мало ймовірним є те, щоб на великих просторах, зайнятих східнослов'янськими племенами, з недосконалими шляхами сполучення, з системою феодального господарства, мова не була сильно роздрібненою“. Правда, не одні тільки великі простори і не одна феодальна система були основною причиною мовної „роздрібненості“, а самобутність трьох мовних систем східного слов'янства, що мають своє зародження ще в праслов'янській мовній одності.

Л. В. Булаховський це добре знат, та з певних причин не міг цього сказати в офіційному університетському підручнику. Але для нас важливим є той факт, що цей учений не став на шлях вигаданої „єдності“ живої розмовної мови, „єдності“, якої не було і не могло бути за такий короткий відрізок часу, як кількасот років тому. Такої єдності не було ще навіть за праслов'янської доби, бо ще тоді майбутні східнослов'янські мови, як діалекти праслов'янської мови, вже виразно розрізнялися своїми фонетичними, морфологічними і лексичними особливостями, виливаючись в окремі мовні системи з окремими законами їх розвитку.

Л. В. Булаховський вносить дуже важливі корективи в твердження акад.

¹ Див. П. Ковалів. Л. А. Булаховський (некролог). „Жиць“, 1961, ч. 3.

² В. М. Істрін. Очерк истории древнерусской литературы, 1922, стор. 82.

С. П. Обнорського,³ який на підстані аналізи мови „Руської Правди“ прийшов до висновку, що вже в XI ст., за великого князя Ярослава, в ужитку була в документальній письменності мова цілком російська („русский язык“), „російська в усьому своєму остві“, і що „ця російська літературна мова старшої формaciї була далека від будь-яких впливів з боку болгарсько-візантійської культури“. Л. В. Булаховський не міг ніяк погодитись з думкою Обнорського про відсутність „будь-яких впливів з боку болгарсько-візантійської культури“ хоч би тому, як він зазначає в примітці „Історического комментария“ (стор. 17), що „само письмо, яким користувалась стара Русь, однаково і північна, і південна, становило, безсумнівно, продукт болгарсько-візантійській і притому в старій формaciї дуже тісно зв’язаний з культом“. При цьому Булаховський зазначає, що „відоміймовірності говорять за те, що цей більш чистий тип російської ділової мови був створений первісно на півночі (в Новгороді), тоді як південь (Київ), мабуть, здавна, лише менш рішуче перемагав і в письменності цього роду вплив „зразкової“ книжної мови на південнослов’янській основі“. Л. А. Булаховський вініс ясну корективу, що не можна під термін „русский язык“ підводити північ (Новгород) і південь (Київ) в двома різними народними основами. Це завваження Булаховського в університетському підручнику є дуже важливим для накреслення правильних методологічних шляхів у досліджені історії української мови в ранній період появи письменності. Л. В. Булаховський цим слушним завваженням виразно поставив питання про надмірність вживання терміну „русский язык“ там, де історія не дозволяє цього робити.

На особливу увагу заслуговує праця Л. А. Булаховського „Питання походження української мови“ (Київ, 1956), де підsumовується все зроблене самим автором та іншими дослідниками в питаннях походження української мови, її місця серед інших слов’янських мов, дослідження фонетичних і граматичних явищ української мови в їх історичному розвитку, а також у деяких питаннях історії української літературної мови. Уже з самого початку книги автор розкриває ті завдання, які стоять перед ним. Насамперед сама назва „питання“ вимагає уточнення: мова йде не про одне питання, а про кілька питань.

Перше питання стосується походження літературної мови. Це питання Л. В. Булаховський виділяє окремо, заявляючи, що для вирішення цього питання є „великий фактичний матеріял“ і „ряд важливих засобів методологічного порядку“, тому вирішення його не викликає великих трудностей.

Далеко важче дати переконливу відповідь на друге питання, питання виникнення живої української мови, як мови, „відмінної від будь-яких інших слов’янських, але й від найближчих до неї зовнішно і генетично російської і білоруської“. Л. А. Булаховський стверджує, що це питання „стосується віддаленого від нас часу, у тьмі віків захованіх відносин мов і племен і має вирішуватись щодо пам’яток на порівняно бідному, не досить прозорому в лінгвістичному аспекті матеріялі церковнослов’янізованих пам’яток“. В цьому відношенні Л. А. Булаховський робить великий крок уперед, надаючи великого значення сучасній розмовно-діялективній мові, яка, на його думку, „здатна подати чимало для реконструкції мовної старовини і навіть чи не більше, ніж саме вивчення пам’яток“. Цим самим цей учений став на міцний методологічний шлях вирішувати питання походження живої мови не на підставі лише пам’яток, які не можуть бути достатнім джерелом для цього. В цьому безперечно велика заслуга Булаховського.

³ Див. С. П. Обнорский. „Русская Правда“ как памятник русского литературного языка. Изв. АН СССР, стор. 749-776. — Очерк по истории русского литературного языка. М. — Л. 1946.

Л. А. Булаховський, не мавши змоги відверто виступити проти офіційних настанов в російській мовознавчій наукі, що справжня історія української мови починається не з XIV, а з X ст., примушений був вдатися лише до шукання рис української мови в пам'ятках до XIV ст. Але й це в умовах настанов є великим кроком уперед. У вирішенні цього питання Булаховський висуває чотири тези.

Перша теза. Трудність у визначенні українських рис полягає в тому, що літературна мова на території сучасної України „в переважній більшості своїх характерних ознак виступає в інослов'янській оболонці“, тому в таких давніх пам'ятках, як Зб. Святослава 1073 і 1076 рр., Житіє Феодосія Печерського та Бориса і Гліба XI ст., Галицьке єв. 1144 р. та ін. „можна констатувати лише просвічування“ деяких особливостей місцевих говорів.

Друга теза. Риси сучасної української мови в давніх пам'ятках можна вказувати, тільки з'ясувавши, які саме риси ми маємо на увазі. Л. А. Булаховський має на увазі риси, що відрізняють українську мову від російської і білоруської мов, а саме: у фонетиці — рефлексація **o**, **e** в нових закритих складах, рефлексація **ѣ**, злиття фонем **ы** та **и**, твердість приголосних перед **е** та ін.; в морфології — поширення в дав. одн. іменників форм на **-ови** (**-еви**), збереження видових форм на **-вати**: **-ую** та ін.

Третя теза. Риси сучасної української мови не можуть бути виявлені шляхом зіставлення теперішніх рис української мови безпосередньо з фактами пам'яток, бо українська мова мінялась протягом свого довгого життя. Тому багато рис, мовляв, характеризуються умовностями. Така, напр., риса, як рефлексація **ѣ** в і **е** не тільки важливою українською ознакою, але й ознакою північноросійського наріччя.

Четверта теза. Українська мова виявляє близьчу спорідненість з білоруською мовою, ніж з російською. Це зобов'язує не оминати й тих рис у давніх пам'ятках, які належали „староруському заходові“ і пізніше перейшли не тільки в українську, але й білоруську мову. До тих рис Булаховський заличує такі, як: зміна **в:у** перед приголосними ,рефлексація **trъt**, **tъt** в **ры**, **лы** та ін.

Виходячи з цих тез, Булаховський накреслює цілий ряд проблем, які стояться на зовсім інший методологічний ґрунт їх вирішення, ніж було досі. Цей методологічний ґрунт привів Булаховського до твердження, спершу не на одних тільки пам'ятках, але й на фактах усіх українських говорів, що така фонетична риса української мови, як твердість приголосних перед **е**, риса, яка відрізняє українську мову від російської і білоруської мов, „виникла, як є серйозні підстави гадати, вже в давнині, точну хронологію якої навряд чи можна напевно встановити“.⁴ Про давність цієї риси свідчить „повнота охоплення нею всіх українських говорів“. А „щодо свідчень пам'яток, вони не припускають цілком безперечного пояснення, хоч і можуть певною мірою підказувати висновок про наявність цієї риси уже на початку південноруського письменства“. Таким свідченням Булаховський вважає Архангельську євангелію 1092 р., де послідовно розрізняються написання **ле**, **не** і **лє**, **нє**. Це дуже показовий факт для історії української мови, який свідчить про те, що українська мова багатьма рисами сягає далі вглиб за XI ст.

Такою ж давньою рисою української мови Булаховський вважає закінчення дієслів на **-ть**. Ця риса, як твердить Булаховський, „зовсім чужа всім іншим слов'янським мовам“, свідчить про те, що „лівденноруські говорки певною мірою відрізнялися від інших староруських не тільки лексикою і фонетикою, але й морфологічно“.

⁴ Порів. П. Ковалів. Основи формування української мови, 122-134.

Із синтаксичних рис особливо цікавою є риса, яка, як каже Булаховський, „більше за інші перекладає місток між сучасною (діялектиною) українською мовою і мовою Київської Русі“. Цю рису С. П. Обнорський (Очерк по истории русского литературного языка, 54) зазначив у мові Володимира Мономаха: вживання з'єднаних сполучником и двох зворотних дієслів, з яких тільки перше має зворотну частку **ся**: „оже бо язъ от рати и от звѣри и от воды от коня спадаяся то никто не вас(ъ) не можетъ вредитися и оубити понеже не будетъ от бога повелѣно“. Подібну форму Є. К. Тимченко (Одна діялектина особливість морфеми **ся**, Мовознавство, V, 1948, стор. 74-75) відзначив у сучасних південно-західних говірках: „прийдеться розстati з тим, кого кохаю“, „умиватися вмиває, але рідко коли“, „оженю ся, моя мати, оженю, оженю“ та ін.

В галузі лексики Л. А. Булаховський наводить чимало слів (**оболонь, вервь, дертиця, криниця, глькъ, тулити ся, аби та ін.**), які мають свої відповідники лише в сучасній українській мові. В зв'язку з цим він робить цілком слушну поправку твердження Соболевського, який був вражений близькістю „к великорусскому матеріалу“ словникового складу Початкового і Київського літописів, закидаючи Соболевському, що він „ігнорує силу літературно-мовної традиції“ на російському ґрунті: старослов'янський склад лексики давніх літописів великою мірою увійшов у склад російської літературної мови, а від неї — і в великоросійські говірки. Отож саме це й зумовлює враження Соболевського. „Тимчасом те, що тепер становить лексику української мови, — каже Булаховський — в основному є спадщина південних староруських (староукраїнських П. К.) народних говірок, які ряд століть жили цілком відірвано від книжної мови старокиївського часу“. Погляд Соболевського Булаховський уважає однобічним і небезстороннім, бо „є чимало фактів на користь того, що сучасна українська лексика зовсім не чужа староруській“.

Л. А. Булаховський твердить, що „окремі фонетичні, почасні морфологічні і лексичні особливості сучасної нам української мови з достатньою імовірністю виявляються вже в староруських пам'ятках XII ст. і, звичайно, в живих староруських говірках могли, за всіма імовірними припущеннями, існувати і раніше“. Будучи послідовним в обороні прав української мови, яка своїм походженням безперечно виходить за межі історичні, Булаховський зайняв цілком виразну позицію в полеміці з Соболевським з його відомою теорією про неукраїнськість населення давньої Київщини. Л. А. Булаховський з його науковою точністю, на підставі історичних фактів, ще раз підтвердив хибність цієї теорії і підтримав тих українських (М. Максимовича, А. Кримського) і російських (О. Шахматова, Б. Ляпунова) учених, які не поділяли погляду Соболевського.

Один серйозний закид можна зробити Булаховському, що в питанні взаємовідносин української мови з іншими східнослов'янськими мовами в далекому минулому він дотримується погляду „цільної одности“, погляду, основаного на принципі „схожості рис“, який лежить в основі теорії Шахматова про гаданий „спільноруський період“. Не вживаючи цього терміну, Булаховський проте критично ставиться до тих українських учених (Є. Тимченко, С. Смаль-Стоцький), які заперечують цю теорію. В цьому основна методологічна помилка Бухтаховського, якої не можна приховати.

Але вже той факт, що Булаховський знаходив коріння української мови не тільки в ранніх історичних пам'ятках, але й за межами історії, в далекій глибині, і з цими рисами зв'язував походження української мови, живої мови народу, свідчить про те, що Булаховський був цілком об'єктивним дослідником історії української мови, і в цій ділянці української науки він займає одно з визначних місць.

Б. Романенчук / ЗА ВЛАСНУ СИСТЕМУ ВИХОВАННЯ.

(Диви „Київ“ 1961, ч. 5)

Соціалізм (продовження).

Врешті ще один теоретик соціалістичного виховання, Георг Кершенштайнер (1855—1915), довголітній шкільний інспектор в Мюнхені і організатор т. зв. „школи праці“ (Арбайтсшуле) в Німеччині. Він був людиною, що широко прагнула добра для інших, і справжнім ідеалістом, що завзято працював для певної ідеї, яка, як він вірив, принесе людству щастя. Він казав, що є лише один спосіб зробити життя вартісним і вартим жити, а це, праця, праця для добра інших, для добра людей. Єдина праця надає життю повної вартості і значення. Не знання, каже він, а любов врятувала світ, не володіння, а служба робить життя вартісним, а нас робить людьми. Отже „праця єдина з недолі нас вирве“, як казав Б. Грінченко, праця, розуміється, для добра народу, для своєї суспільності. Праця, в широкому розумінні слова, це те, що означає саме життя. Цебто „працювати, працювати, працювати і в праці сконати“, як казав Іван Франко, перейнявшись соціалістичними ідеями матеріалістичної філософії в певнім періоді свого життя. Кершенштайнер написав навіть поему на тему праці п. з. „Значення життя“, в якій, між ін., пише таке: „Коли ми виконуємо роботу, яку нам дано виконати, то життя наше набирає вартості і значення“. І людина є людиною тоді, коли вона працює.⁵¹ Я не стаю людиною, каже він в іншій книжці, коли я не працюю для людей „з людьми“,⁵² або „Ми стаємо людьми лише відданням себе добровільно на службу іншим“.⁵³ Найвища вартість одиниці в тому, що вона шукає і знаходить свою ціль життя в праці і в змаганні за спільне добро для етичної спільноти, яка для Кершенштайнера, як і для інших соціалістів, є найвищим добром у житті. Звідси стане зрозумілим, чому в Сов. Союзі така аптеоза праці, що працю там порівнюють, а то й ідентифікують з красою. Найбільша краса людського життя, кажуть сов. теоретики — це праця. Але між теоретиками соціалізму і сов. дійсністю є певна різниця. Такі теоретики як Кершенштайнер та інші боготворили працю теоретично, розуміючи працю не як суть в собі, тільки як засіб співжиття з людьми і для людей, а радше для людства, а в Сов. Союзі аптеоза праці має чисто практичне значення і практичну ціль — експлуатувати людські фізичні й умові сили для добра комуністичної партії і того народу, що творить і очолює ту партію, перебравши на себе ролю вести людство до комунізму, тобто до вічного щастя в їх поясненню, а до вічного рабства в нашому розумінні. Значить, аптеоза праці в Сов. Союзі має чисто практичні цілі — праця має принести користі не людству, а тим, що ту працю використовують безпосередньо для себе.

Та Кершенштайнер був теоретиком і справжнім ідеалістом, який широко прагнув добра для всіх людей, а таке добро він бачив у праці для людей. Він до тієї міри захоплюється цією ідеєю, що зводить значення людської одиниці до значення клітини в організмі. Він порівнює суспільний організм до тваринного і каже, що відношення одиниці

⁵¹ Grundfragen der Schulorganisation, 44.

⁵² Deutsche Schulerziehung im Krieg u. Frieden, 89.

⁵³ Ibidem, 60.

до спільноти таке саме як відношення клітини до організму. У виконуванні обов'язків одиниці супроти спільноти, людський розум буде менше сильний ніж інстинкт клітин у праці організму.⁵⁴

Але Кершенштайнер розуміє спільноту більше конкретно ніж його сучасники чи інші теоретики соціалізму, про яких у нас була мова, він думає про неї як про державу, а виховання розуміє як громадянське виховання, бо держава для нього є не лише конкретним виявом спільноти, але її найвищою і найдосконалішою формою суспільства. Тому найвищою ціллю людського життя є посвята для держави. „Найвищий об'єкт людської діяльності полягає в реалізації культурного і юридичного стану в сенсі морального колективного життя“.⁵⁵ Добре зорганізоване життя держави має абсолютну вартість, бо найвищим ідеалом людини є бути громадянином своєї держави.⁵⁶ В громадянстві ми маємо пробний камінь усього, що людське є етичне. І людина стає людиною тільки через те, що вона стає громадянином своєї держави. Тому в нього і моральність ідентифікується з державністю. Свідомість, що наша праця, будь вона найлегша або найтіжча, приносить добро спільноті, до якої ми належимо, надає нашій діяльності етичної вартості.⁵⁷ Добра громадянськість є синонімом доброго характеру. А щоб бути добрим громадянином і в той же час „людиною“, треба виконати три громадянські обов'язки: 1) бути здібним і хотіти виконувати деякі функції в державі, щоб здійснювати цілі держави; 2) дивитися на своє покликання як на обов'язок, який треба виконувати не в своєму власному моральному й матеріальному інтересі, тільки в інтересі держави; 3) виконувати свій обов'язок так, щоб розвиток держави, до якої належимо, робив прогрес у напрямі ідеальної і етичної спільноти.⁵⁸

Виховання. Концепція виховання Кершенштайнера іде цілком по лінії його філософії. Він підходить до виховання з суспільно-державницького погляду. Виховання є для нього культурною діяльністю спільноти і через цю діяльність спільнота передає учням певні культурні надбання (релігія, мораль, право, науку, мистецтво, техніку, звичаї і суспільні практики) таким способом, що вони розвиваються в дитині, відповідно до її диспозиції, найбільшу культурну енергію для найвищої користі спільноти.

Таким чином Кершенштайнер ставить за ідеал виховання не абстрактну соціальність, але зовсім конкретне громадянсько-державницьке виховання, бо саме таке виховання зміцнює всяке інше виховання. Виховувати корисних громадян, це те саме, що й виховувати характер, особовість, релігійність, професійність, культурність і т. п. Громадянське виховання, це опора, капітал, на який може спиратися всяке інше виховання. „Вишколювати корисних громадян повинно бути першою ціллю виховання, а ця ціль охопить і інші цілі“⁵⁹, або: громадянське виховання стає загальним вихованням, уділяючи сили іншим цілям у вихованні людини.

Таким чином Кершенштайнер ставить за найвищу шіль всякого виховання державницьке виховання. Він каже в іншому місці: „Наши школи всякого рода є характеру повинні займатися багато більше ніж досі розвитком соціального сантименту, бо ми систематично розви-

⁵⁴ Ibidem, 153.

⁵⁵ Begriff der Staatsburgerlichen Erziehung, 26.

⁵⁶ Ibidem, 35.

⁵⁷ The Idea of the Industrial School, 35.

⁵⁸ Ibidem, 16, 17, 18, 19.

⁵⁹ Begriff der Staatsburgerliche Erziehung, 35.

важко егоїзм; а нічого або майже нічого не робиться для піднесення соціального почуття.⁶⁰ Всі виховні установи модерної держави повинні мати одну ціль: вишколювати громадян держави.⁶¹ Бути громадянином означає служити ідеалові. Тому громадянське виховання є практично синонімне з розвитком морального характеру та самовідреченням. Кершенштайнер критикує шкільництво свого часу і каже, що публічні школи мають на меті розвивати інтелігенцію, вони, щоправда, признаються теж до формування характеру, та в практиці вони зовсім не виконують своїх завдань, ані не осягають своїх цілей. Тому вони вимагають цілковитої реформи. Не зміни програми навчання, не збільшення годин для навчання релігії, рідної мови або чужих мов, ані навіть не збільшення шкільних років, тільки реформації в тому напрямі, щоб виховувати в дітей почуття громадського обов'язку. А єдиний спосіб підготовити дітей до громадського життя, це притягання їх до громадського життя, так щоб школа стала громадою в мініатюрі (ци засаду Кершенштайнер позичив у Дюї), бо ані характеру, ані громадянської свідомості не можна виховати без практики, без акції, без праці. Морального характеру не можна виховати без моральної активності, бо то вимагає посвяти для других і самозречення.⁶²

Основні вимоги громадянського життя, для якого треба виховувати молодь такі: а) співпраця, б) втілення учня і його праці в одне велике ціле, в) самоврядування і самоконтроля.

Оце і є його нова ідея нової школи, так званої „школи праці“, Ця школа, каже Кершенштайнер, є школою з ідеалом, організацією методою і філософією. Вона має потрійне завдання: 1) професійний або передпрофесійний вишкіл, 2) моралізацію професійного вишколу, 3) наставлювання до громадянського життя, в якому мається виконувати свою професію.

Ця „школа праці“ Кершенштайнера має бути теж школою характеру. Він каже, що індустріальна школа є організацією, яка ставить формування характеру понад усе інше;⁶³ характер, на його думку, складається з таких трьох основних елементів: 1) сили волі, 2) ясності думки, 3) ніжних почуттів.

Кершенштайнер не був властиво ані мислителем, ані філософом, а його теорія виховання, це радше засвоєння певних зasad теорії Дюї, але його заслугою є організація „школи праці“, яка прийнялася в такій чи іншій мірі в багатьох сучасних школах.

ПРАГМАТИЗМ

Деякі філософи чи історики філософії вважають прагматизм третьим основним типом філософії, як ми про це вже згадували в іншому місці, побіч двох основних типів: ідеалістичного й матеріалістичного. Сам творець цієї філософії американець Віліям Джемс уважав прагматизм лише новою назвою для деяких старих способів думання, відомих вже деяким античним філософам, як Сократ і Аристотель і деяким новітнім, як Лок, Берклі і Юнг та ще може деяким іншим.

Назва цієї філософії, „прагматизм“, походить від грецького слова прагма — акція і означає по-нашому „практицизм“, бо головну роль в цій філософії грає практика і практичні висліди.

⁶⁰ Grundfragen der Schulorganization, 25, 26.

⁶¹ Grundfragen, 8, 9 + Begriff, 35, 36.

⁶² Begriff, 38.

⁶³ Charakterbegriff . . . Leipzig 1912, 48, 79.

Перший ужив цю назву і започаткував цю філософію американський мислитель Чарлс Пірс у своїй статті п. з. „Як зробити наші ідеї ясними“ (1878). Він казав, що для осягнення ясності в наших думках про якусь річ, потрібно лише розглянути, які можливі практичні висліди дана річ може дати. Наше розуміння цих вислідів буде розумінням об'єкту, оскільки воно має позитивну вартість взагалі.⁶⁴

Розвинув цю концепцію в певну теорію методи дослідження правди двадцять років пізніше американський теоретик Віліям Джемс (1842—1910), з фаху лікар, зацікавленнями психолог і філософ. Він викладав зразу в Гарвардському університеті анатомію й фізіологію, потім психологію, а пізніше й філософію. Його найбільшим досягненням, як кажуть історики філософії, була перша його праця „Принципи психології“ (1890), „фасцинуюча мішанина анатомії, філософії й аналізи“⁶⁵ Пізніші його праці пішли радше в напрямі філософії, ніж психології, а найважніші з них такі: „Прагматизм“ (1907), „Плюралістичний універс“ (1909), „Значення правди“ (1909), „Есей про радикальний емпіризм“ (1912). Нас тут будуть цікавити ті праці, в яких він виразив основи своєї філософії, що була свого рода реакцією, як каже згадуваний уже В. Дюрант, на німецький гегельянізм, що його почали бути впроваджувати до Америки деякі американські філософи (Гарріс). Джемс був переконаний, що проблеми німецької метафізики були нереальні, і він намагався доказати порожнечу цих абстракцій.⁶⁶

Добру зброю знайшов він у статті згаданого Пірса, що двадцять років пролежала невикористаною, і зараз застосував її проти німецької метафізики, американському умові дуже далекої і непрактичної. Пірс казав, що знайти вартість якоїсь ідеї можна лише тоді, коли дослідити результати, до яких вона веде в акції, інакше дискусія про неї може бути безконечною й безуспішною. Джемс пішов за цією засадою, шукаючи практичних висновків з ідей і проблем старої метафізики. Проба вийшла негативна для метафізики, тобто не виправдалися в практиці ті метафізичні ідеї і проблеми, з якими мала до діла німецька філософія. Це привело Джемса до нової дефініції правди, яку давніше сприймали як об'єктивну реляцію.

„Правда . . . є лише доцільністю (природністю) у способі нашого думання, саме так, як правильність є доцільністю в способі нашої поведінки. Правда є одним із видів добра, а не, як звичайно припускають, категорією різною від добра. Правда є назвою всього, що виявляється добрим і спосіб нашої віри є теж добрим для певних визначених причин. Отже правда є процесом, стосованим до якоїсь ідеї, а правдивість, це справдження. І як деякі харчі є не лише приемні для нашого смаку, але й добрі для наших зубів і нашого шлунка, так і певні ідеї є не тільки приемні, коли думати про них, або тому, що вони підтримують інші ідеї, які ми любимо, але й тоді, коли вони помічні в практичних життєвих змаганнях. Якби було якесь життя, що було би справді краще, щоб ми його вели, і якби була якась ідея, яка, коли вірити в неї, помогла б нам вести те життя, тоді було б справді краще для нас вірити в цю ідею, якщо ця віра випадково не зіткнеться з якоюсь іншою вітальною вигодою (користю). Бо найбільшим ворогом кожної нашої правди можуть бути інші наші правди, які мають раз назавжди цей розpacливий інстинкт самозбереження і прагнення

⁶⁴ W. James. Pragmatism. N. Y. 1907, p. 43 and others.

⁶⁵ Willi Durant. The Story of Philosophy, 509.

⁶⁶ Ibidem, 512.

нищити все, що їм суперечить. Віра в Абсолют, основана на добрі, яке вона дає, мусить згоджуватися з усіма іншими вірами. „Коли ж вони не згоджуються, то я вибираю ті, які мені дають більше користі й вигоди. Я просто беру моральні вакації, або пробую виправдати їх іншими принципами“.⁶⁷

Коли кажеться, що правдивість, це справдження, то це означає, що замість питатися, звідки береться якась ідея, або які її преміси, прагматизм досліжує її практичні висліди і дивиться вперед, бо цей підхід відвертається від апріорного розумування, від словних розв'язок та видуманих принципів, або, як каже Джемс, „від перших речей, принципів категорій, а повертається до останніх речей, вислідів, консеквенцій і фактів“, тобто до конкретних фактів і акцій.⁶⁸ Коли ідеалізм питаеться, що це за річ, а матеріалізм — звідки вона походить та який її початок, то прагматизм питаеться, які її, тієї речі, висліди в практиці і повертається від думки до акції і до майбутнього.

В цьому мала б лежати відмінність прагматизму від обидвох головних способів людського мислення — ідеалізму й матеріалізму. Отже, як думає Джемс, не абстрактне мислення, а конкретне. „Не прбурйте розв'язати питання, поки ви не знаєте, що ви думаете про нього. Думайте, оскільки можливо, конкретно. Не дайте себе збаламутити великими словами і словними абстракціями. Пам'ятайте, що значення філософських висловів часто можуть стояти у відворотній пропорції до їх довжини“.⁶⁹ А щодо кожного об'єкту дискусії, то питайтесь: що це означає для мене? Бо, як сказав Г. Т. Луїс, річ є те, що вона робить. Все, що вона колинебудь може означати, є, власне, та різниця, яку вона може робити для когось. Немає бо правдивої різниці, яка б не робила різниці⁷⁰.

Прагматизм має претенсії бути енергійним і війовничим. Він є, як каже сам творець його, темпераментом ума, певним підходом, способом мислення, напрямом думок. Він є теж теорією природи ідей і правди та теорією реальності⁷¹.

Це більш специфічно визначає його Й. Б. Пратт, який каже, що прагматизм дає нам теорію значення, теорію правди і теорію знання⁷². Головним, отже, принципом прагматизму є акція, дія, а „теорія, яка діє, є правдива“, каже той же Пратт. Логічно це означає, що добре є те, що дає якусь користь або вигоду. Прагматизм не питаеться, що таке світ, реальність, Бог, тільки дивиться, як ці поняття чи ідеї діють у практичному житті і які дають практичні висліди. Тому для прагматизму більшу вартість мають парові машини, автомашини й синтетична хемія, аніж релігія, Бог, найвища реальність тощо. Ці речі мають вартість остильки, оскільки вони показуються практичними в життю.⁷³

ПРАГМАТИЗМ У ВИХОВАННІ.

Так само підходить прагматизм і до проблеми виховання, яке він розглядає як засіб витворювати нові вартості. Прагматизм не може дати виразної формуловки виховних цілей наперед, бо це противи-

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem 57.

⁶⁹ J. B. Pratt. What is Pragmatism? N. Y. 1909, p. 6-15.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² M. Sinclair. A Defense of Idealism. N. Y. 1917, p. 150.

лося б його власній природі і заперечувало б його власні принципи — розглядати вартість ідей за їх дією. Природа прагматизму така, що він не може прийняти апріорі якоїсь схеми вартостей як цілей, які треба осягати вихованням, бо виховання для прагматика не є безкорисливим зайняттям вічними духовими вартостями, які не мають для нього самостійного існування, тільки є витворюванням вартостей через успішне експериментування. Отже найзагальніша ціль виховання прагматизму, це творення нових вартостей. Головне завдання виховання — повести чи поставити учня в таку позицію, в якій би він сам розвивав нові вартості. Очевидна річ, прагматизм приймає різні аспекти виховання, подібно як і інші концепції, отже аспекти релігійні, моральні, естетичні, інтелектуальні, політичні та інші, але він розглядає їх тільки, як засоби дії, в якій можуть творитися нові вартості, що ціняться не самі собою, лише людськими потребами й користями з них. Для прагматика немає інтелектуального виховання для самого інтелекту, як і естетичного для естетики чи релігійного для релігії. Моральне виховання він трактує як загальний спосіб поведінки, яка може дати добре висліди. Прагматист вірить у Бога не з внутрішньої потреби, тільки з чисто практичних міркувань — наскільки це йому практично щось дасть. Іншими словами, прагматизм не дивиться на виховання, як на рефлекс правдивої філософії вартостей, ані як на динамічну сторону філософії, бо він є сам у своїй суті радше філософією, яка випливає з виховання, аніж навпаки.⁷³ Це філософія, яка формулює ідеї, що підлягають успішній виховній практиці. Дюті так і каже, що „філософія виховання“ не є якимсь зовнішнім застосуванням готових ідей до системи практики, маючи радикально відмінне походження й мету, це є лише виразна формулювка проблем формації добрих ментальних і моральних звичок з уваги на труднощі сучасного соціального життя.⁷⁴

З цього виходить, що оскільки життя є експериментальне, то нема й не може бути точно означених цілей виховання, до яких дитина мусіла б змагати. Прагматист трактує дитину як потенційального творця нових вартостей в даному оточенні, тому для нього основними даними виховання, це дитина та її фізичне й соціальне оточення, отже взаємодія двох чинників, які складаються на досвід дитини. Таким чином прагматизм ставить себе в одну лінію з натуралізмом, коли трактує дитину як таку, якою вона з природи є, хоч, може, трохи свідоміше й обміркованіше ніж натуралізм, бо він старається модифікувати первісну природу дитини, ставлячи її в такі соціальні умовини, в яких дитина може і має самостійно виявлятися. Отже прагматизм експериментує з природою дитини і заохочує її мати до діла з новими ситуаціями. Але всякі спроби вчителя визначувати окремі цілі, або вирішувати їх згори, це, на думку прагматизму, оглуплювання виховання. Прагматичне виховання полягає в керуванні імпульсами, зацікавленнями і здібностями дитини, але не в напрямі реалізації певних вартостей, тільки радше в напрямі задоволення відчутих потреб дитини в її середовищі. Отже тут знову відбувається скепсис прагматизму щодо певних вартостей, які існують апріорі, незалежно від досвіду і життєвої практики, подібно як це бачимо в натуралізмі з його знецінюванням зовнішніх (поза дитиною) вимог і авторитету та з його захопленням потребами й бажаннями, інтересами й цілями самих дітей.

⁷³ James Ross, *Groundwork*, p. 137.

⁷⁴ Democracy and Education, p. 386.

Таким чином прагматизм старається уникати конфлікту між цілями дитини і цілями виховання, подібно як і натуралізм, бо цілі виховання можуть заперечувати цілі дитини.

Висліди, які така концепція виховання хоче осягнути, коли йде про одиницю, то це культ динаміки, пристосувальний ум, винахідливий і підприємчий у всіх ситуаціях, здібний творити вартості в невідомій майбутності. Американський прагматизм, однаке, трохи занедбує соціальні аспекти виховання, бо він вірить, що такий динамічний ум неминуче доведе до кращого стану суспільства, в якому людські потреби будуть повністю заспокоєні. Але це зможуть осягнути індивідуальні зусилля і засоби. Це велика віра в одиницю і в демократію, віра в людський прогрес і досконалення людини, віра в індивідуальний розвигок і досягнення в соціальному середовищі. І можливо, що цей оптимізм прагматизму, який звертає увагу на потенції одиниці, дуже легко доводить до ігнорації природних різниць у здібностях. Це правда, як каже Джеймс Росс, в теоретичному аспекті, але навряд чи в практичному, що кожний американський хлопець, це потенціяльний мешканець Білого дому.⁷⁵ Проте, особлива увага до одиниці і динамізм у вихованні та оптимізм прагматичної концепції ставлять його в лінії ідеалізму. Американський теоретик виховання Раск йде так далеко, що трактує прагматизм як певну фазу нового ідеалізму, який віддасть належне дійсності, погодить практичні вартості з духовими і в результаті створить культуру, яка буде розквітом дієвости, а не її запереченням.⁷⁶ Тому ідеаліст привітає віру прагматизму в досконалення людини, оскільки ця віра збігається з ідеалістичним захопленням персональністю. Але прагматизм наголошує радше людські заміри і задоволення людських потреб, аніж одну велику ціль, до якої мусить бути універс. Людина є мірою всіх речей, як казав Протагор, а дитина є мірою всіх виховних речей, каже згадуваний ідеалістичний теоретик виховання Джеймс Росс.

Коли прагматизм узaleжнює виховну філософію від успішної практики і через те дає нам небагато або й нічого з цілей виховання, то в методиці виховання він дає значно більше і його методикою користуються й інші концепції виховання, які шукають нових доріг. Відкидаючи установлені наперед факти лише тому, що вони наперед установлені, прагматизм остерігає проти допускання стародавніх і зношених способів мислення в виховній практиці і пропонує бути заповзятливим і експериментальним у методах. І, мабуть, найціннішим внеском прагматизму до виховної практики є „проективна метода“, яка ставить на першому плані навчального процесу до розв’язання точно означену практичну проблему. Проблема йде перша, а навчання є вислідом її успішної розв’язки. Принципи, майстерність і методи учень досягає як переживає їх потребу. Дефініція цієї проективної методи, отже проекту як такого, зводиться до того, що це є добровільне зобов’язання, яке включає творчі зусилля або думки і в результаті дає об’єктивні висліди.⁷⁷

Але головна ідея „проективної методи“ є та, що шкільні завдання мають бути такі самі реальні й доцільні, як і завдання ширшого життя поза шкільними мурами. Вони повинні гарантувати, що учень направду прагне їх виконувати, щоб осягнути бажаний вислід. Проект може мати

⁷⁵ James Ross. Groundwork, p. 83.

⁷⁶ R. R. Rusk. The Philosophical Bases of Education, p. 33.

⁷⁷ Thomas and Lang. Principles of Modern Education, p. 262.

характер індивідуальний або соціальний, але тут більше признання має соціальний, а надто, коли вони, ті завдання, є діяльністю, яка включає участь у соціальних взаєминах і дає багатий досвід у співпраці. В ранньому періоді виховання проект може бути сформульований в дусі якоїсь забави чи гри, загально, мабуть, відомі дитячі забави в старших людей — в родину, школу, пошту, крамницю і т. п. Бувають такі школи, що зовсім успішно застосовують ці методи в навчанні.

Прагматична засада заключається в тому, що виховання є не так навчанням дітей того, що їм треба знати, як радше побудуванням їх вчитися за допомогою експериментальної творчої активності. Правдиве знання, мовляв, є не так здобуттям мертвої культури, особливо з книжок, як радше спроможністю робити правильні речі в даній ситуації. І прагматизм підкреслює радше акцію аніж рефлексію.

Оце навчання через самодіяльність є важливим результатом прагматизму в виховній методиці. Прагматизм установив для вчителя статут, який забороняє книжність, і поручає самодіяльність дитині, бо дитина вчиться багато краще з власної діяльності ніж із постійного навчання. Але не лише це. Можна сказати, що найзагальніша метода виховного прагматизму, це ставлення дитини в якусь ситуацію, в якій вона мусить боротися, і забезпечення її в той же час, в засоби, якими вона могла б успішно користуватися.

(Д. б.)

Володимир Біляїв / ВІД КЛЮЧА ДО СОКИРИ

(Аналіза ідеологічної приреченості комунізму в питанні національних відносин)

Висловлюючись затасканою мовою советських періодичних публікацій, „XXII з'їзд КПСС і прийнята на тім з'їзді Програма знаменує новий етап у розвитку радянського соціалістичного суспільства, новий і вищий етап у нашому русі до комунізму“. (Акад. І. К. Білодід Ак. Наук УРСР, „Вітчизна“ ч. 2/1962, ст. 193). Не маючи наміру сукати аж до бловоти суконну нитку подібних малостравних висловів, з яких поспіль спрепаровані анемічні узагальнення советських політичних теоретиків, ми хіба тільки висловимо співчуття отим багатьом власникам наукових ступенів — докторам і кандидатам наук, яких немилосердна система перетворила в покірних жерців „єдиноспасаемого“ божища — діалектичного матеріалізму. Від жовтня 1961 року не лише передовиці советських щоденників, але й так звана „солідна періодика“ рябіє римськими символами числа XXII. З'їзд і Програма (остання обов'язково з великої літери, як і Маніфест Карла Маркса та Фрідріха Енгельса!) до нині не сходять із сторінок советської преси. Приведена в рух партійним апаратом машина пропаганди, трибами якої є як іменіті академіки, так і безіменні скорописці з редколегій центральних і місцевих органів преси, створює ілюзію всенародного обговорення цієї „історичної події в житті комуністичної партії, в житті радянського народу, в житті всього людства“. Голос в цім обговоренню, відомо, забирають, за старою советською традицією, „країці люди країни“, (термін щонайменше дивний для країни будуючої безклясове суспільство!) тобто представники отієї елітарної верстви, до якої, крім всевладних партійних олігархів, належить також чисельна категорія наглядачів і погонників з усіх галузей життя країни — своєрідний конгломерат проституваного інтелекту й вірнопідданицької психіки..

Читаючи всі оті виступи в советській пресі більше з почуття гіркого обов'язку ніж з цікавості, підсоветській людині напевно стає моторошно від глибкого сурогату, який подають їй як хліб насушний „найпередовішої ідеології людства“. Гіркий досвід, страх перед гвалтовою силою режиму примушують підсоветського обивателя ковтати цю огидну жвачку. Інстинкт біологочного самозбереження примусив широкі народні маси в ССР на протязі без малого п'ятдесяти років ховатися в мушлю советського конформізму, а за усміхненою маскою позірного ентузіазму ховати байдужість до комуністичних теорій; далі, з власного досвіду сотні тисяч наших земляків — втікачів із ССР добре знають, що там більшість людей втратила властивість приймати поважно теоретичні міркування авгу́рів комунізму. Можливо, це звучить для стороннього спостерігача занадто парадоксально, але нам здається, що майбутній історик советської дійсності грунтovanо застосовиться над проявами, скажімо, українського пасивного спротиву комуністичному режимові, прикритого, як не дивно, благенькими шатами советського патріотизму. Дійсно, найбільшою загрозою комуністичній диктатурі була і буде властивість людини думати не так як їй велять. Людина зберігає свою власну потаємну думку, навіть будучи безсильним об'єктом впливу на неї модерніми засобами масової комунікації — пресою, радіо, телевізією, кіно, — що знаходяться повністю під контролем правлячої верхівки і вірного їм державно-партийного апарату. В людських умах зароджувались і будуть зароджуватись нові ідеї, які неможливо ані викорінити, ані втиснути в прокрустове ложе одного офіційного політично-соціального світогляду. І це є куди більшим джерелом загрози для існування комуністичного режиму ніж „імперіалістична політика США та наміри бонських реванжистів“. Та про це комуністичні ідеологи з тактичних міркувань мовчать, відмахуючись (про людське око) від цієї постійної загрози для їхньої системи згадками про пережитки буржуазної моралі в свідомості советських громадян та про „происки“ буржуазних націоналістів. Саме це джерело загрози для комуністичного режиму є неприступним для міжконтинентальних ракет і воднево-атомних бомб. Проти цієї небезпеки комуністи можуть боротися тільки засобами терору, який, як знаємо загострює конфлікт між правлячими й правленими, (дoba Сталіна), або ж засобами потужної і постійної пропаганди, що настирливо і невисипуше вдирається у внутрішній духовий світ людини. Вся неймовірна машина пропаганди в ССР існує лише для того, щоб гальмувати й унеможливлювати відхилення людської думки від партійної лінії, унеможливлювати кристалізацію ідей, які всілі повести широкі верстви правлених шляхом активного, динамічного звільнення від накинених і втримуваних силоміць форм національно-соціально-політичного життя, шляхом революції проти комуністичної системи й породженії нею великородженої олігархії. Але й тут саме, як і в системі фізичного терору, криється небажані для правлячих наслідки. Обмеження, регляментація, стандартизація і нормування людського інтелекту, іншими словами, гвалтування вільного інтелекту людини, проводить до застою, розкладу й евентуальної руїни й самої офіційної доктрини. Обмежуючи свободу думки, комуністичні можновладці не лише каstryують своїх підвладних, в сенсі інтелектуальному, вони самі стають стерильними, позбавленими будь-якої творчої ініціативи, нездібними до критичного мислення. Якою б безмежною не була влада правлячих над правленими, атрофія критичного мислення, заник творчої ініціативи неухильно вестиме комуністичний режим до загибелі, навіть після осягнення безплатних мешкань і безплатного користання транспортом (яка убогість думки пророків комунізму — творців Програми).

Після ХХІ з'їзду КПСС можна з певністю твердити, що комунізм як ідеологія, остаточно збанкрутівав в ССР, що атракцією подекуди він ще

був тільки для вкрай збіднілих і культурно та політично відсталих народів Африки та Азії, до часу одержання незалежності тими народами, що в та-
кий країні, як Куба, комуністична ідеологія стала офіційною тільки після
узурпації влади комуністичними конспіраторами, які виступили проти дик-
таторського режиму Батісти під гаслами демократично-ліберальної рево-
люції, знаючи наперед, що кубанський нарід не можна підняти на боротьбу
гаслами соціалістичної революції. Програма — є сертифікат ідеологічної
приреченості комунізму на самокастрацію, на повільне загнивання й смерть
його, як світогляду. Жодних навіть поверхових змін в ідеологічній структурі
партії не відбулось. Як і до тепер, мертвотна догма марксизму або „діалек-
тичного матеріалізму“ лишається найбільш ефективним методом у всіх галу-
зях наукової, інтелектуальної та всякої іншої діяльності. Вседомінуюча
і всеобмежуюча, всеспасаюча доктрина! З прийнятої Програми видно, що,
стимулюючи технічний процес для досягнення ситого комуністичного „зав-
тра“ з безплатними мешканнями та транспортом, а ще більше для збіль-
шення військової потуги ССРУ світі, в якім військова потуга є невід'ємним,
покищо, складником державного суверенітету та загальнопризнаним міри-
лом впливу на міжнародній арені, комуністична система в той же час галь-
мує ту поважну дослідну працю, для якої необхідна свобода мислі. Втеча
академіка Клочка є яскравим прикладом браку творчої свободи навіть в такій
далекій від суспільних проблем науці, як хемія! А там, відомо, як і в інших
відгалуженнях точного знання, режим цілковито не стоїть на перешкоді.
В усіх же інших галузях інтелектуальної діяльності, він вповні протиста-
виться будь-якому прогресові та будь-якому відкриттю.

ХХІ з'їзд цілковито підтверджив тезу Мілована Джіласа, висунену ним
в його книзі „Нова кляса“. „Закорінений в єдиній філософії комунізм“ —
писав він — „є рішучим ворогом будь-якої іншої філософії“. Тому в ССРУ
не появився ні один видатний мислитель, особливо в ділянці суспільних наук,
якщо не рахувати самих вожаків, які найчастіше виступають в ролі головних
філософів. „З усіх галузей науки й думки суспільним наукам та аналізі соці-
яльних проблем доводиться найгірше, вони ледве можуть животіти. Все, що
стосується соціальної проблематики, тлумачиться згідно з теоріями Маркса
та Леніна, і провідники залишають для себе монопольне право інтерпрету-
вати ці проблеми“. Тому й не дивно, що писаницяsovетських публіцистів на
тему „На порозі комунізму“ рясніє довжелезними цитатами й пережову-
ванням намальованого в програмі словесного краєвиду грядучого комунізму.
І все це бідним докторам і кандидатам суспільних наук доводиться підтвер-
джувати лише цитатами Маркса-Енгельса-Леніна-Хрущова і ще кількох мен-
ших божків з партійного Олімпу, покищо ще не звергнутих за належність
до якоїсь „антипартійної групи“. Бідна ідеологія!

Зерно зубожіння критичної мислі закладене в догматичній природі марк-
сизму як світогляду і соціально-політичного вчення. Діалектичний підхід до
складного організму живого і всезмінного життя людського суспільства
з мірилом теорії клясової боротьби та економічного детермінізму перетворив
марксистську критику економічно-суспільних відносин доби ранньої промис-
лової революції в Західній Європі в своєрідний догматичний ключик, яким
ось уже понад 100 років комуністичні ідеологи намагаються відчиняти двері
до всіх проблем людського життя. А тому що ключ той не підходить до біль-
шості дверей, комуністам доводиться вживати сокиру. Лінія ж, що веде від
мислі до сокири, як символу насильства, є лінією не прогресу, а занепаду.
Тому то так званий науковий соціалізм став у ХХ столітті чи не найбільшою
псевдонаукою, лжерелігією, сектярським заповідником, в який історія за-
гнала Маркса і всіх його послідовників. Покарані історією, комуністи не
визнають історії, вони примушені навмисно замовчувати й спотворювати

історичні факти, силоміць привласнювати собі всю духовну історичну спадщину людства, висвітлюючи справу так, ніби цілий історичний процес людства розгортається в напрямку підготовки появі комунізму на історичному коні. Трупячим смородом „історичної закономірності“ тхне від цілої нової програми, особливо від її першої частини, де підводиться „ідеологічна база“ під історичну конечність переходу від капіталізму до соціалізму. Чому ж тоді комуністи послуговуються збанкротованою ідеологією, методою наукового соціалізму? На це питання дав відповідь також Мілован Джилас у згаданій книзі: „Саме тому їхній єдинорятуючий підхід такий важливий для них, бо тільки він захищає й виправдує їхню монополію, їхню необмежену владу над суспільством і наукою.“

Ті розділи в першій частині програми, що стосуються „національно-визвольного руху, боротьби проти буржуазної та реформістської ідеології, мирного співіснування й боротьби за тривалий мир, завдань партії в ділянці національних відносин, ідеології, виховання, науки й культури“ якраз і є отими дверима, до яких не підходить догматичний ключик. Це сама історія всевладно заперечує теоретичні заложення комуністичного вчення. І творцям програм доведеться, як завжди, брати в руки недогматичну сокиру і нею пробивати вихід із тих протиріч, куди їх завело непокірне їхній ідеології життя.

Отож, розвівши словесний туман комуністичної семантики, спробуємо з'ясувати ці важливі моменти і зробити з них ряд узагальнюючих висновків. Але цим разом обмежимось лише до питання національно-визвольного руху. Перед тим як зупинитись на питанні національно-визвольної боротьби в тій формі, в якій це питання поставлене в комуністичній програмі, варто запам'ятати кілька основних елементів, з яких складається т.зв. „національна політика“ комуністичного режиму в ССРР.

1. Марксистське гасло „пролетарят не має батьківщини“ є негацією націоналізму і патріотизму, які, згідно з Марксом, є маніфестацією соціального клімату буржуазного капіталізму. Націоналізм поступово зникає з переходом суспільства до соціалізму, а пізніше до комунізму. Ленін і його „соратники“ передреволюційної доби, уважаючи себе правовірними послідовниками Маркса, були переконані, що історія йтиме шляхом творення всезростаючих, все більш однородних, централізованих, промислових політичних з'єднань, що з часом перетворяться в усесвітнє пролетарське суспільство. Оділичивши від російського царства багатонаціональну імперію, створену шляхом 400-літньої великоросійської експансії в Європі й Азії, комуністи почали діяти, таким чином, не тільки в свіtlі вищезгаданої марксистської теорії, але і в свіtlі і в рамках визначених попереднім історичним процесом російського загарбництва, себто діяти в напрямі збереження централізованого політичного з'єднання, як існуючої бази для дальншого зростання й зодноріднення багатонаціонального державного твору — Російської імперії з новою назвою ССРР, як бази для створення світової комуністичної держави, чи світового ССРР, що ніби тоді перетвориться в усесвітнє безкласове суспільство. Є цілком нормальним явищем, що в цім процесі збереження російського велиодержавництва, російський націоналізм вигодований кількасотлітньою експансією царської держави, став домінуючим чинником советської держави до наших днів. Ленінська формула „самовизначення включно з відділенням“, була на якийсь час завуальованим політичним маневром, в якому Ленін визнавав абстрактне „право“ на відділення, уважаючи в той же час, що правдиве відділення рівнозначне ретроградству, противролетарській, буржуазній контрреволюції. Ця формула впродовж усіх років існування ССРР залишилась паперовим правом, сумлінно збереженим у відповідних параграфах советської конституції. В дійсності ж тео-

ретично обстоювати, в світлі ніби найвищого закону країни, відділення якоїсь союзної республіки від ССР, не говоривши про активну дію в тім напрямі, є недопускальним. Така дія окреслюється в законодавстві, існуючому поза конституцією, як контрреволюційна і, як така, карається найвищою мірою советської „юстиції“. Іншими словами, будь-який спротив централістичним тенденціям московського центру в усіх галузях людської діяльності, будь-який намір окреслити сутонаціональні інтереси котроїсь із складових частин ССР (крім російської) тягне за собою оскарження за „буржуазно-націоналістичний ухил“ і такі неймовірні навіть в умовах диктатури жертві, про які нам, українцям у вільному світі, часто доводиться говорити з сумнівом — чи повірять нам громадяни вільних країн чи ні?

2. Що торкається сталінської формули, яка ніби розв'язувала в добу його панування національне питання в сфері культурної спадщини багатонаціональної держави, то на підставі історичного досвіду треба ~~ствердити~~ таке: Толеранція централістичним комуністично-російським режимом „національної форми“ існувала тільки в таких межах, в яких згадана національна форма не перешкоджала ідеологічним і **практичним потребам** і вимогам режиму, іншими словами — не йшла наперекір комуністичній ідеології і державницькій рації нової російської імперії. В умовах тоталітарного режиму зразок для советського суспільства, опрацьований в Москві, був, са-мозрозуміло, настільки обмежуючий (і в той же час всеохоплюючий), що в практичному приміненню залишалось дуже мало із „національного за формою“, не перешкаджаючого тому, що мусіло бути „соціалістичним за змістом“ (читайте „великодержавницьким“). Цілком ясно в такім співпоставленню останній принцип посідав априорі монополь на підтримку великодержавницького режиму.

3. Не дивлячись на розвінчання культу особи Сталіна, основні риси вищенаведеної „Сталінської національної політики“ залишились в силі і в добу колективної диктатури, очоленої Хрущовом. Припинення переслідування національних меншин на зразок післявоєнного геноциду можна розглядати лише в контексті загального послаблення системи масового терору, як передумови для закріплення особистої влади Хрущова і Ко. В усіх інших відношеннях сучасний провід провадить попередню національну політику Сталіна, роблячи в програмі ще один крок вперед в напрямі знецібління національних особливостей і зодноріднення національних різниць шляхом проголошеної явної русифікації багатонаціонального населення ССР, приобщаючи це населення до загальносоветської свідомості через (і за посередництвом) російської мови, як домінуючого чинника в складному процесі співживиття багатьох народів під егідою „старшого брата“. Американський вчений, професор соціології в Гарвардському університеті Алекс Інкелес, в одній із своїх багатьох статей із советської проблематики зробив такий висновок про советську національну політику: „Советська національна політика складається з насильного нав'язування соціальних, політичних та економічних форм всевладним центром на цілий ряд колоніальних суб'єктів. Якщо ці народи грали малу роль у виборі свого шляху національного розвитку колись, вони мають ще менше свободи, щоб змінити цей розвиток сьогодні“.

Отож розглядаючи ССР в світлі національної політики режиму треба зробити наголос на кількох висновках, що самі напрошуються кожному непередженному спостерігачеві, а саме:

1) Жовтнева революція 1917 р. відразу пішла шляхом збереження російської великої держави-імперії. 2) Сталінська доба „побудови соціалізму а одній країні“ була добою розбудови й скріплення військового потенціялу технічно відсталої дореволюційної імперії. 3) Друга світова війна явно велась під гаслами традиційного російського націоналізму з реверансами,

правда, в бік „вірних інородців“ і нещадним винищеннем „невірних“. 4) Так звані народні демократії світової системи соціалізму є насправді „санітарним кордоном“, існування якого в новій повоєнній ситуації продиктоване інтересами безпеки російської держави — ССР і в той же час плацдармами явної й скритої експансії: військової, економічної, ідеологічної, оперованої проти капіталістичних країн та країн так званого нейтрального блоку.

Коли комуністична партія ССР, маючи на своїм „рекорді“ отакий великороджавний, імперський баласт, стає (в добу розпаду старих західноєвропейських імперій) в позу промотора й оборонця вчорашніх поневолених народів Азії й Африки, на світло денне випливає вся забріхність комуністичної доктрини. Протиріччя між теорією інтернаціоналізму і дійсністю національного піднесення вчорашніх поневолених народів ніде не є таким яскравим, як у намаганні російських великороджавників використовувати гасла націоналізму, засуджуючих в той же час націоналізм, як відживаючий феномен буржуазного суспільства!

Національно-визвольний рух народів Азії та Африки в наш час пішов шляхом чистого націоналізму, ревного збереження суверенітету нових держав, як рівноправних суб'єктів в системі міжнародних відносин, шляхом вільної асоціації з бувши мітрополіями в системах британського Комонвелту та французької Комуніте. Національно-визвольний рух цих народів не виявив жадних тенденцій до світового комуністичного центру. Цей рух пішов шляхом творення властивих кожній країні форм політичного ладу: парламентарна демократія, ліберальні диктатури олігархічного покрою, династичні й елекційні конституційні монархії, квазі-теократичні держави. Навіть гасла релігійно-расового єднання, як панісламізм чи панафриканізм, не є в силі виключити принципу національно-державного суверенітету. Що більше, навіть комуністичний Китай, Північна Корея та Північний В'єтнам є в повному сенсі суверенними країнами, яких в'яже з Москвою лише ідеологічна спорідненість і політично-соціальний устрій. Друга половина ХХ століття знаменує тріумф націоналізму, як рушійно-творчої сили в житті людства. Націоналізм від XIX століття до нині не є привидом, а реальним функціонуючим фактором в процесі політичної амеліорації людського роду, чим по суті (процесом амеліорації) і є вся новітня історія.

Яке ж становище до цієї вже закінченої стадії національно-державного унезалежнення народів Азії й Африки займає нова комуністична програма, прийнята ХХІІ з'їздом КПСС? Згідно з новою комуністичною програмою процес унезалежнення бувших колоніальних народів ще далеко не закінчений. Справжні мотиви російської імперіальної політики, скерованої на ізоляцію й послаблення блоку західних демократичних країн, ретельно зауважуються авторами програми. Намір втягнути ці народи в орбіту московської політики тлумачиться термінами марксівського економічного детермінізму й теорії „класового конфлікту на відповіднім етапі історичного розвитку“. „Яким шляхом підуть визволені з ярма колоніалізму народи“ — говориться в програмі — „шляхом капіталістичного чи не капіталістичного розвитку — ось одна з корінних проблем перед їхніми народами“. Вислід буде залежати, стверджує програма, від співвідношення класових сил внутрі кожної країни та від могутньої підтримки збоку „світової системи соціалізму“. Перший фактор ми окреслюємо, як ідеологічний причілок, з якого другий фактор — інтереси великороджавної Росії (блок країн діючих вже в орбіті російської міжнародної політики) готується до наступу на позиції вільного світу. Отож комуністична партія, а її устами й уряд ССР, явно проголосили, що вони готові всебічно підтримувати національно-визвольні рухи, але ця підтримка виявляється нічим іншим як насильним спиханням національної революції на рейки клясової боротьби з кінцевою метою

приєднання цих країн до „світової системи соціалізму“, чи, висловлюючись словами згаданого вже професора Інкелеса, „насильне нав’язування соціальних, політичних та економічних форм“ цілому рядові нових колоніальних суб’єктів. Сучасна советська політики виявляється саме в такім сенсі в Африці (Конго) та Південно-Східній Азії (Лаос, В’єтнам), а також у відношенню до Ірану, що ніколи, як відомо, в колоніальній залежності не був. Як бачимо, сучасна московська олігархічна кліка відверто йде на шлях евентуального конфлікту з країнами Північно-Атлантичкої спільноти, виходячи не з перекреслених життям комуністичних заложень столітньої давності, а з інтересів поширення впливу й панування російської держави — ССР в світі. Комуністичні гасла є лише світоглядовим виправданням для змагань осiąгнути першенство в світовому ладі зараз чи в майбутньому. Комбінація світоглядового універсалізму й великороджавницького національного інтересу є новим феноменом в історії людства — а звідси й те запоморочення в свідомості багатьох людей, які не в силі розпізнати дійсну природу московських містифікацій. Зате своїм великороджавницьким, впродовж століть витренованим нюхом сучасні російські „анти-комуністичні“ емігранти-змінові ховці з табору журналу „Российская Независимость“ напричуд правильно зідчули й сформулювали дійсну природу сучасного, хрущовського, ССР. Ось що пише Е. Державін в статті від „22 червня 1961 р.“, передрукований „Рос. Нез.“ з „Голосу Росії“: „Реальність життя показала, що Російська Нація жива, могутня й повна енергії буття, що не інтернаціонал роз’їв її, а вона, російська нація, чужий їй інтернаціонал переборола, знешкодила і залишки інтернаціоналістичної зарази поступово в здоровім процесі національного відродження усуває із свого організму . . . На чолі нашої країни стоять люди, які запевнюють, що вони „комуністи“, і що вони будують в Росії комунізм . . . Але це тільки оптичний обман. Вони під своїми комуністичними пропорами будують Росію“.

Комуністична програма урочисто проголошує, що сучасне покоління советських людей житиме в комунізмі. Ми ж, співставляючи ті разючі протиріччя між теорією й практикою діючого вже майже півстоліття комуністичного режиму на терені ССР, протиріччя, розглянені в цій статті лише в пляні національних відносин, можемо висловити сумнів в здійсненісті того комуністичного проголошення і віру в кінцеву перемогу процесу національно-державного визволення всіх поневолених народів, включно з народом українським, процесу, який на наших очах гальмується, якщо справа йде про Середню й Східну Європу лише спільною американсько-брітійсько-російською політикою збереження статусу кво.

Збанкрутована ідеологія комунізму є живою лише завдяки військово-господарській потузі російської держави, ССР, а користування цією збанкрутованою ідеологією великороджавниками Росії, що є при владі вже півстоліття, є симптомом неминучого банкрутства російської великороджавності. Комунізм, як ідеологія на послугах правлячої кляси в ССР не розв’язав національного питання і, як видно з програми, не розв’яже його і в наступних 20 роках. Нашу віру висловив Мілован Джілас багато краще, ніж це міг би зробити автор оцих рядків: „Подібно тому, як все ще є живою людська особистість, як ще є живі кляси й живі ідеї, також є ще живі й народи. Вони змагаються проти деспотії; вони зберігають незачепленими свої відмінні риси. Їхня свідомість і душа приглушенні, але не зламані. Хоч вони й у ярмі, але вони не скорились. Сили, які рухають ними нині, є щось значно більше, ніж старий, так званий „буржуазний“ націоналізм; це — незнищеннє бажання бути господарями своєї долі і на шляху свого власного вільного розвитку досягнути більш повного єднання з усім людським родом“.

Огляди й рецензії

De Kerk in Oekraïne voor de oerkomst van Moskou, важливий внесок до історіографії Церкви на Сході Європи. Книга багато й мистецьки ілюстрована; ціна 50 фр., 1 дол.

Б 1950 р. вийшов у Бельгії французькою мовою, мабуть, перший раз на Заході, підручник історії української католицької Церкви під заг. „L'Eglise Catholique en Ukraine Occidentale“ о. д-ра Дамаскина Поповича ЧСВВ в переведенні на французьку мову св. п. Г. Коле ЧНІ. Одинадцять літ пізніше, завдяки заходам Пр. о. О'Коннора ЧНІ появився перший історіософічний нарис історії української католицької Церкви нідерландською (флямандською) мовою під поданням вгорі заголовком.

Це велика й багато ілюстрована книга, в якій говориться, що завдяки геройській поставі єпархії, духовництва і вірних української католицької Церкви в Україні та завдяки впливові „Тижня молитви“ за переслідувану Церкву, як і врешті завдяки інформативній праці української еміграції, зацікавлення і подив західних християн для величі української католицької Церкви помітно зростає. Це подив для тієї Церкви, що вже тисячу літ стоїть в авангарді вселенського Іренічного руху за поєднання християн; стоїть усім своїм історичним існуванням, геройчиною поставою і кров'ю мучеників вічна-віч з варварською настановою Московії, що не тільки не сприяла Іренічному рухові братерства римської Церкви, але де й коли тільки могла, тюрмою, Сибіром та кров'ю руйнувала церковну єдність з Римом українців та білорусів.

За тисячу літ свого існування мала і має мільйони вірних, сотні єпископів, десятки тисяч священиків, святих та мучеників за віру. Приклад укр. кат. Церкви Актом Берестя 1596 р. став подивутідним зразком для наслідування, за яким пішли опісля мелхіти, копти, сирійці, мароніти, вірмени, малабарці, румуни та інші.

І сьогодні, по двісті шістдесятьох роках гонення, почавши від Петра I і Катерини II, а в Західній Україні від 1939 року, почерез нелюдські кривди з боку сталінців, хрущовців, укр. кат. Церква

начислює близько 6 мільйонів вірних, 19 владик і близько 1,700 священиків та дві тисячі черниць і братів (у батьківщині та в країнах поселення). Книга: *De Kerk in Oekraïne* показує тисячорічну геройську боротьбу України за вірність східного слов'янства Апостольському престолові, наперекір дияволським заходам Істамбулу-Візантії та імперіалістичної Москви.

Ця книга — це строго науковий твір, що всі свої положення опирає на текстах і документах. На книгу склалися паралельні праці двох видатних українських істориків — Степана Томашівського та Петра Курінного. Перший був католицького, а другий є православного віровизнання. Свідчення тим переконливе, що обидва історики сходяться в тому, що захищають віковічну вірність України ідеалам західної цивілізації.

По сьогодні советська влада, як раніш царі, наслідо й запекло опирається закликові Риму. Саме цими днями радіохвилі принесли вістку про наглу смерть гробокопателя української катол. Церкви, митрополита Ніколая Крутіцького. Московська червона патріархія є разом з советським урядом відповідальні за злочин геноциду і за агресію на релігійні переконання мільйонів українських католиків Західної України.

Московський патріарх, разом із своїми сателітами негідно супротивляється Папському Соборові, в ім'я російського імперіалістичного шовінізму: „Москва — грецій Рим“!

Багато мистецьких ілюстрацій тексту гравюрами та історичними знімками підкреслюють оформлення видання, що безперечно, приносить честь бельгійському історично-науковому мисленню!

Б. Курилас ЧНІ

О. Богдан Курилас, ЧНІ. З'єднення Архиєпископа Мелетія Смотрицького в історичному й психологічному наслідження.

Цю книгу видали Українське Науково-Освітнє Товариство (УНОТ) в Бельгії та українські Отці Редемптористи в Він-

ніпегу в Канаді. Текст попереджує така присвята: „З синівським прив'язанням присвячує твір Великому Первоєпархові України, Митрополитові-Стадникові Кир Йосифу Сліпому в пошану Ювілею 70-річчя його христолюбивого життя“.

Ця книжка о. Богдана Куриласа належить до найпотрібніших книг сьогоднішнього дня. Це докторська дисертація (захищена в УВУ, в Мюнхені, 26. травня 1955 р.), отже науковий твір, якого автор використав великий джерельний матеріал в кількох мовах, який може послужити цінним дороговказом для тих, хто хотіли б самі зайнятися порушеною темою.

Автор представив зовнішні обставини доби і психічні чинники на життєвім шляху М. Смотрицького до з'єднання Церков та його великих чинів. В першім розділі автор говорить про стан Української Церкви до Берестейської Унії (1596); мотиви, що причинилися до об'єднання нашої Церкви з римською: ідеологічні, патріотичні, соціальні, політичні; провідні особи Берестейської Унії: Іпатій Потій і Кирило Терлецький; провідні особи на Берестейському Соборі; часи по Унії до 1610 року.“

Найбільшої уваги заслуговує тут та обставина, що ідеологічні та національно-політичні чинники, які причинились до з'єднання нашої Церкви з римською, існують і тепер. Це свідчить про їх традиційно-органічний характер та про лучність Церкви з нацією. Сумний стан української Церкви до Берестейської унії пояснює автор зовсім слушно в значній мірі залежністю України від польської держави. Брак власного національно-державного уряду та боротьба проти польської влади, в якій значну роль брали Запоріжжя, не могли лишитися без негативного впливу на українську Церкву. Свідчить про це зокрема те, що „Люблінська Унія 1960 року стала вихідною національного й клясово-гноблення.“ Вказує автор і на те, що царгородський патріарх був під владою Туреччини, яка використовувала його для власної політики в країнах Східної Церкви. Ще більшим лихом було втручання Москви до справ української Церкви, яке уможливлювало зокрема

наявність патріарха, що був завжди до розпорядимости царського уряду.

„І власне в час найбільшого посилення всебічного гнету чужинця, український народ під мілітарним оглядом викресав із себе епопею козацтва, в культурнім огляді письменство і високе шкільнництво, під релігійним оглядом унію...“ До цього треба додати, що козацька зброя була спрямована не лише проти польських утисків, які відбивалися тяжко на українській Церкві, але в значній мірі і проти Московщини, яка намагалась використати через свого патріарха церковний недад в Україні для поширення своїх отруйних впливів. В цім відношенні належиться згадати значну роль українських полків у переможній війні Степана Баторія проти Івана Лютого перед Унією, і похід славетного гетьмана Конашевича-Сагайдачного на Москву в 1610 р. Старання Сагайдачного відновити лад в українській нез'єдненій Церкві мали за мету, в його понятті, скріпити свій народ, бо недад в українській Церкві спріяв втручанню в її справи не лише позацерковних українських чинників, а й московських агентів.

Наскільки актуальною є книга о. Куриласа, можна бачити і з того, що московський патріарх продовжує свою акцію проти української католицької Церкви, започатковану три віки тому. В „Журналі Московської Патріархії“ за жовтень 1961 р. вміщена стаття якогось єпископа Йосifa, затитулована „Боротьба православ'я з католицькою унією“, „за історичними пам'ятками станіславської єпархії“, перекрученими автором. Статтю написано за Валуєвськими зasadами „триєдиної Русі“ під проводом „древнєруссько-государства“. Зазначується поза тим, що „папа Григорій XIII заснував у Вильні семінар для поширення католицтва в московській державі“.

Згадуючи Острозьку академію автор не міг поминути й Мелетія Смотрицького, але згадав він лише його „Тренос“, „плач родної матері — православної Церкви“, та його виступи в її обороні, замовчуючи те, що він написав і зробив для з'єднання Церков.

Велике значення для оборони україн-

ської католицької Церкви від нападів Церкви патріярха Алексея має психологічне наслідження духового шляху Мелетія Смотрицького до з'єднання, по яким пішли слідом за своїми пастирями мільйони українців. Вітебська трагедія з 12. листопада 1623 року була лише для нього дороговказом. Мучеництво за віру є міцною основою Церкви. В сюжеті його побачив він хиби і сумний стан православної Церкви в її царгородському центрі, з якого не могла прийти поміч і порада для Києва, а лише можність і підтримання для руїнницької акції московської церкви в Україні. Як глибоко сягали отруйні московські впливи в православній Церкві України, відчув М. Смотрицький в „Київськім насильстві над його сумлінням“, наскрізь противінні духові і змістові західного християнства в українській Церкві. І він був не самий, а разом з іншими визначними українськими пастирями і державними мужами, в багатьох випадках у проводі інших в боротьбі за віру і націю як з'єдинених так і нез'єдинених.

Тоді родилася велика ідея української патріархії в Києві, що втрималась впродовж трьох віків та виступила тепер з глибин християнського духу українського народу на поверхню життя і боротьби за нього проти панування Москви. Правильно зробив автор книги, що присвятить особливу увагу цій ідеї. „Ідея створення Київської патріархії, незалежної від Царгороду, постала вперше в Кракові 1563 р.“ Автор представляє історичний розвиток цієї ідеї. „Справою української патріархії захопився не тільки архиєпископ Палеолог і о. Поссевіно, але також Альберт Бельонетті, єпископ Массі, нунцій Апостольського Престолу в Польщі і Птоліомео Галлі, кардинал Комо, секретар Григорія XIII. Вони сподівалися, що українська патріархія стане посерединником між римською і царгородською Церквами.“ Але плян перенесення осідку патріарха з Царгороду до Києва впав, очевидно, в наслідок протиакції Москви, гноблення українців поляками та в наслідок занепаду православної Церкви в Україні. Автор представляє докладно дальші змагання за утворення патріархії в Києві, в яких по доверенні Унії взяв

визначну участь М. Смотрицький, перевонаний, що „утворення київського патріархату об'єднало б розділені Церкви України та Білорусі. Український патріярх мав би підлягати папі, однаке українська Церква зберігала б повну самоврядування.“

Про релігійну і національну конечність Київської патріархії та життєвість її ідеї в Україні і в Римі свідчить багато історичних фактів, наведених автором книги, від половини XVII століття до нашого часу. „З віднайденого недавно у Ватиканських архівах проекту патріархату у Львові в часах Папи Григорія XVI видно, що Рим ніколи не переставав думати про велику ідею (З. ЧСВВ, літо 1961).“ Не занепала вона в Україні і в добі найгіршої московської реакції. Великий історик М. Костомаров написав докторську дисертацію в обороні Берестейської Унії 1596 р., але міністер Уваров не дозволив її друкувати й поширювати. Змагання за Київський Патріархат відбуваються далі. „Наши католицькі єпархи у вільному світі, зібрані на Конференції в Римі 12—16 жовтня 1959) в своєму Соборному Посланні звернулись з закликом до православних українців..., щоб для добра нашої Церкви вони разом з нами стали перед близьким Вселенським Собором із ширим проханням об'єднати нас в одному Київському Патріархаті українського народу, в злуці з Апостольським Престолом в Римі.“

Вартість книги про „З'єднання Архієпископа Мелетія Смотрицького“ підносиє ще й та обставина, що вона є „символом для українського народу. Число з'єдинених українців і білорусинів зросло до 10 мільйонів поруч з занепадом польської держави; цьому рухові не могла Москва та її Церква протиставити нічого крім терору, по поділі Польщі, а відтак по окупації Західної України по другій світовій війні. Але коли ідея українського патріархату в Києві не зникла впродовж кількох віків і стала знов на порядок дня визвольної боротьби України, опинилася московська Церква під пануванням і на послугах атеїстичної московської держави.

Життєвість ідеї українського патріархата, що лучить нас з західним християн-

ством і боронить від отруйних впливів Москви, вимагає бути не проектом для визволеної України, але гаслом в боротьбі за її визволення.

М. Брадович

Віра Вовк. Вітражі. Роман. Обкладинка Роберта Лісовського. Видання „На горі“. Серія „для аматорів“. Ріо де Жанейро — Мюнхен, 1961.

Залежність Віри Вовк від сучасних західних літератур дуже виразна, — в по-дробицях її, переплетених блискітками філософічних роздумувань, творів, в їхній репортажності та безсюжетності. Вро-стяння в інше літературне повітря не можна вважати за недомагання авторки, поки не стверджено калькування чужих творів. Навпаки, принадлежність авторки до незасвоєних ще в нас шкіл стверджує наявність надійних шукань в нашій літе-ратурі, що помічається однаково дома, як і на еміграції.

Твір названо романом і це вимагає уточнення, бо ані розміром (47 стор.), ані вичерпанням теми, ані повнотою охоплення головних постатей „Вітражі“ під традиційне поняття роману не підходять. Манірна назва „роман“ проте оправдана багатством матеріялу та охопленням великого відтинку часу (спосо-бом т. зв. „рамки“), хоч сама дія відбу-вається лише під час однієї мандрівки групи туристів.

„Вітражі“ структурно й стилістично по-в'язані з попереднім твором Віри Вовк „Духи й дервіші“, в якому було багато розкрито про мистецькі прямування ав-торки. Довідуємося, як їй доводилось переборювати спротив оточення в боротьбі за незвичний вислів. Навіть „мама робила мені докори, чому я носилася з ідеєю друкувати поезії, коли не було грошей... Мама справді мала рацію, бо незабаром наші громадянини почали ви-смівати мене з моїми „черешневими сльозами“ й „банановими місяцями, що паляться тихо в зеленоперих вахлярах“.

У виклик громадянам в роках 1954-56 вона публікує багато. Потім, природно, прийшли роки мистецького дозрівання із зрозумінням, що не все засвоєне і не все особисте варто вміщувати в літера-

турний твір. Приймемо головне: „хоті-лося б бачити людину знову в трьох ви-мірах“, „за доби Ренесансу... люди були різьблені з усіх боків. Сього-дні мало хто грає як Айнштайн, на скрип-ку, і, як Швайцер, на органі“.

Розкривання тривимірности на 47 сто-рінках пов'язане з досконаленням ви-слову, але праця авторки над рівнем ви-слову наявна.

Рік перед книжковим виданням, „Віт-ражі“ друкувалися в журналі „Наше Життя“ і тепер, читаючи книжку, відчу-вається її особливе, непригадуване з по-переднього тексту, звучання. І справді, це нова редакція твору. Поверховне по-рівняння кількох сторінок виявило на-магання авторки допасувати розповідну манеру до тексту, себто до повноцінно-сти стилю. Колишнє „наче б я був го-ловним актором“ змінене у книжці на „наче б з мене був головний ліцедій“ (у „Вітражах“ краще „ліцедій“); „до-звольте: мое ім'я“ перероблено на „до-звольте появити себе“. З „чудне това-риство“ стало „дивацьке“; з „безмежної природи“ — „безбережне оточення“; „цих“ перейшло в „отих“; „кратястий“ у „картатий“; „рішилися на згідливість“ у „домовилися про порозуміння“. Змі-нено цілі речення, напр., „відіграється точка по точці з низинки нашої програ-ми“ у книжковому виданні стало „пересовується кулька за кулькою на п'ятьор-ках нашої програми“. Якщо до цього до-дати послідовне викреслювання зайвих слів і часточек (у „дуже позмінювалися від часів середньовіччя“ слово „часів“ пропущено; в „монотонному русі тупої бездушної машини“ слово „бездушної“ пропущено; „але ж ні“ посилено на „ні, ні“; у „розшифровує їх значення“, „їх“ було зайде і його тепер немає), то наяв-ною стає праця авторки, а, може, й ви-давців, над досконаленням вислову.

Оточ „Вітражі“ стилево достиглій за попередні „Духи й дервіші“. Здобуто це високими вимогами до себе. Авторка відчуває „слова... гострі і чисті..., що вдаряли влучно, ... оплетені якимись химерними прикрасами, екзотичними ле-рами, кутими обручами“. Для неї „сло-ва, не зв'язані в поетичній формі, обди-рають думку“. Вона згадує: „здавалося,

що ось-ось кину ту нещасну новелю в пічку, але ... за якийсь час я знову бралася гарячково за неї“.

Однаке, навіть при шліфуванні, „Вітражі“ мають залишки давніх спотикань авторки. Це виявляється у вживанні люпок („аматори“ його скарбів), слів-вати („мовляв“), втертими порівняннями (церква — „плівучий корабель“, одяг „висить як на вішаку“), штучними описами (сніг „чистий і непорочний, мов белькотання дитини“) тощо. Це — давнє, коли авторка писала „всіма нервами, аж до болю, відчуvalа“ чи роздумувала, що „лишту про смертоносні промені, про радіоактивні дощі, але ніхто з мудреців не придумав атомового хліба для бідних“. Згадані залишки тепер виняткові, натомість у „Вітражах“ виразно уточнюювання розповіді, перемога над колишньою набундюченностю, прозорість світогляду. Авторка навчилася дивитись на себе збоку й говорити простіше й речевіше.

Це початки, що заповідають багато, і це добре, що авторка розпочинає з досяконалення своєї, недавно ще дуже непорадної, мови. І лише лицарськістю наших чоловіків можна пояснити версальський реверанс автора післямови до „Вітражів“, проф. Ярослава Рудницького, що поставив Віру Вовк поруч з Франком, Коцюбинським, Яновським у заслугах в розвитку нашої літературної мови.

Натомість від початків письменницької праці прикметне було Вірі Вовк володіння художнім образом. У її „Вітражах“ дівчина „похилена, як кривулька скрипкового ключа“, чорне хлоп’я бікитъ „підкидаючи вгору білими п’ятами, як м’ячиками“, Ярина „має вигляд переляканої лані, або людини, що сама стелить своє ліжко в готелі“, а на її обличчя „нашаровується жах“. Про шорсткі руки Шардана здається, що вони „колись у Бретані витягали рибальські верші“, а сам він „хитає головою в напрямі своїх думок“. Художність образів посилає інтелектом авторки, що дає насолоду читати її твори, навіть якщо читач не сприймає її письменницького хисту: „Бог промовляє власними словознаками, але вони для мене за сімома замками. У них я добрачаю лише клинопис, до якого немає ключа“. У творі багато афоризмів: „сма-

куни п’ють чай без цукру, їдять гірку шоколяду“; „я сама — трава, яку вітер гне на коліна, а з його ласкою я — катедраля“; „коли виходиш з хати, всміхнися до тих, що осталися в кімнаті, бо не знаєш, чи вони тебе ще побачать“; „святий, як орхідея, що живе серед гнилі і цвіте для Бога“.

Музика й кольори пронизують твори Віри Вовк. Якщо Пруст, Ромен Ролан чи наша Гриневичева були в цьому її вчителями, то вона здібна учениця, що вміє втолити зір „у рожевизну, синь, зелень різьбленого дерева“, що в ній людина молиться навколошках „як великий ліхтар серед люду, жовтолісий, як виплеск воску“, що за стіною розрізняє „темнозабарвлений Яринин голос та Ільончинні трелі“. Вона „захліналася барвами... кидалася в став, червоний від заходу“; голос несеться „пласко, наче голос еспанського дзвону“, а в пантомімі „сферичний танок, спектральні розетки, космічна музика“.

І відважна щирість. У її, либо нь автобіографічних, „Душах і дервішах“ мама і донька пов’язані любов’ю, але вони на різних площинах: „Я не могла нюхати диму її лихих цигарок, не могла слухати шелесту карт, коли вона клала кабалу, тих подертих брудних карт. Вона відчувала, що я хотіла бути самою і вішала навіть свій плащ не на мої сукенки на вішак, тільки збоку, на кілок“.

У „Душах і дервішах“ досить часті проблиски гумору, напр., згадка, як батько не має грошей, але дід „радить батькові купити... десять моргів поля на вервах і заложити для мене горіховий сад. Може якось сплатитися“. Ці проблиски зменшуються у „Вітражах“ (але й тут розмова Дримби з Сабіною), заступлені дотепними діялогами, напр., „— А звідкіля ви, що розмовляєте так комічно?

— Я? З Угорщини. Не турбуйтесь, мені не треба вашої візитівки, бо звідки ви — і так видно.

— Ну? Звідки? Цікаво.

— Судивши з манер — з Неандерталлю.“

Свій твір Віра Вовк намагається побудувати, як театральну виставу. Окрім розділів в „Душах і дервішах“ вона окрес-

лює, — як міг би їх назвати Аркадій Любченко, — „Прелюдію“ чи „Інтерлюдію“. „Вертел“ також не випадкова назва одного уривку, де сцени „мінливі, мішаються з гамором подій“, декорації з покрапленого росою жовтого листя осінньої яблуні, з жовтого сонця й червоних помідорів. А у „Вітражах“ головна діева особа почуває себе наче „головний лицедій у вертепі“, а все оповідання проходить ніби монтаж окремих дій під супровід пояснювань цього лицедія, що пристанув на краю сцени. У творі виведена дійсна марionеточна постава, що, структурно, становить центральну подію. Це була особлива поставка: „завіса — шальонова хустка, сцена — покришка валізки. Границя абстракція, відсутність декорацій, про них лише натякають монологи зеленорум'яного паяца“.

Зацікавлення авторки театром поважне, згадати хоч би її переклади сучасних світових драматургів на українську мову. Чи не знайде в ній відсвіження наша занадто кволя драматична творчість? Для цього авторка повинна б пошукати власних „органічних“ стежок, десь убік від запроторених магістраль екзистенціалізму, бо в ней навіть „паяц виявляє межеву свою самотність“.

У твір вплетені окремі новелі і, дуже ймовірно, це майбутній шлях авторки. Бо легенда „Смерть недоброї людини“, що закінчує низку „Вітражів“, — суцільна, структурно класична, з обзнакою вальним вступом, наростаючою зовнішнію і внутрішнію дією, вершком і спадом в розв'язку. Ця розв'язка лише в чотирьох рядках, — наявна виказка вміlosti прозаїка.

I. К-ий

Дарія Ярославська. І Нью Йорк; скороочена повість, СУА, Філадельфія 1959.

Дарія Ярославська, авторка кількох повістей та чимало оповідань, в яких героїнами бувають жінки, видала, ще в 1959 р. нову книжку, за її власним визначенням, „скороочену повість“, п. з. „І Нью Йорк“, цікаву між ін. і тим, що вся дія повісті проходить впродовж одного дня, сповненого думок і переживань героїні. Дія починається в ньюйорській

підземці, якою їде Христина Сумик, героїня повісти, до адвокатської канцелярії, а кінчається її поворотом додому та зустріччю з приятелем Марком, того самого дня. Через призму переживань і сприймань героїні читач знайомиться з її ми-нулим. Доволі широка експозиція повісті подана не в розповіді, а взята наче з вірізків свідомості героїні, і таким способом авторка осягає свою ціль — вона немов виризьблює постать Христини Сумик і підбудовує її психологічно. Всі побічні персонажі повісти, це наче психологічне тло для вияву головної постаті.

Цей один день в житті Христини Сумик — незвичайний день, він став зворотною точкою в її життєвій настанові, а то й усьому житті. Однак і цей один день має свою кульмінаційну точку, яка стала пущантою в творі. Наче несподіваним збіgom обставин, створюється момент звороту в психіці героїні: її зір прояснюється і вона біжить на зустріч новому життю. В дійсності ж це не випадковий збіг обставин, а закономірно назріла в житті подія. Авторка не нанизує окремих епізодів, вони висновані в її свідомості як логічно пов'язана цілість. Це наче струнка психологічна будова, що зводиться вгору до тієї одної зворотної точки, а за свою конкретну основу має велетенський Нью Йорк, тисячегранне місто, що діє на кожну людину по-своєму, і що його сприймає кожен індивідуально. Саме відношення людини до міста, його збірного духового обличчя, це аспект, що відіграв значну роль в формуванні душевного плетива свідомості героїні твору. Це місто стало бодай частинно наче і її власністю, її Нью Йорком.

Конфлікт, що зродився в душі Христини, не випадковий; він випливає з її вдачі — високої амбітності, певного егоцентризму й зарозумілості, рис, що визріли на тлі групової свідомості та приніяли свої індивідуальні форми.

Позатим Христина вдумлива, гарна з себе дівчина, обдарована певними здібностями. З рефлексів її роздумів довідується, що вона ще в родинній атмосфері виробила собі український національний світогляд і вже як сформована, хоч і не цілком зріла людина, попадає в вир

американського життя. Коли ж приїхала до Нью Йорку, це місто-велет якось не зупинилося в обличчі прибуття до нього ще одного людського світу в особі Христини Сумик, а жило собі своїм життям. Христина попадає до знайомої з дитячих літ, п. Еви Ш., одруженій з добре ситуованим інженером. Ця знайома дає їй захист, вигідні життєві умовини та теплоту приязної опікунки. Христя намагається стравити нові враження, навіть переключитись на рейки американського життя, та тут відбувається її амбітна натура. Христю вражає кинує п. Евою слово „скіталка“ відносно однієї її знайомої, що Христя сприймає малошо не як національну образу. Емоційно зрушена, покидає дім Еви саме тоді, коли Ева погано почувается. Схвильована, не зauważає, чи подала їй ліки чи лише чисту воду. Христя відходить з її дому в невідоме. З трудом дістає важку працю в ресторані, однак не жаліє свого, на її погляд, геройського вчинку. Згодом довідується, що Ева померла на удар серця саме того вечора, коли вона відійшла від неї. Вістка ця кладе тривалу тінь на душу Христини. Вона живе з почуттям вини, що Ева вмерла через неї, через її недогляд і різку поведінку. І ось приходить виклик до адвоката. Христина почувається як перед судом. Під час візити в адвоката вияснюється вся справа: п. Ева передала перед смертю, того ж вечора, своєму знайомому адвокатові для Христі колись куплений нею і давно забутий виграний льос з лотерії, готівкою 50 дол., через що й викликано її, щоб їй це передати. Головне однак те, що Христя тут довідується, що смерть п. Еви наступила не через неї, а тому що її ліки були застарілі і не діяли вже. Почуття вини, що каменем тяжіло на всій істоті Христі, зникає, атмосфера прояснюється і Христя спроможна іншими очима глянути і на себе і на довкільний світ. Ця, здавалося б, незначна подія, неначе оновлює її власну істоту; ькесь глибоке каяття за свою невдячність, загонисту амбітність і різкість зроджується в душі Христина і очищує її від намулу здогадів, припущенень, підозрінь. Словами ж авторки: „Людські обличчя, лінії будинків, авті дерев заломлюються в сльозинках, що тримтять на її віях. Разом і з тим поволі

і ще несміливо та засоромлено висувається радість.“

Це розв'язка порушеній психологічної проблеми. Авторка, ощадна в своїх висловах, дає ядерні характеристики і побічних персонажів; ми не лише їх бачимо, але й відчуваємо. Нераз влучне й оригінальне порівняння служить авторці як стилістичний засіб, як ось, — „Лінія зарису дахів піднімалася й опадала, ніби крива хворого з нерівною температурою“, або „Христя йде до дальних дверей, ніби маленький пароплавик, пущений на глибоку воду“.

Н. І. П.

Ярослава Острук. Провалля; повість. Чікаго, 1961, 191 стор.

Темою повісті Яр. Острукової є доля молодої українки, Христини Стрийської, під польською займанчиною в Галичині. Час дії, це період від кінця 1920-тих років до другої світової війни та роки соціальної окупації. Сюжет повісті нескладний: Христина Стрийська після мaturи не може дістати посади вчительки через неприхильне ставлення польської влади. Приневолена родинними обставинами (молодші брат і сестра на її утриманні), йде на посаду бухгалтерки до маєтку лідичів Язловецьких. Сам рід Язловецьких українського походження, що в 18. ст. перейшов на римо-католицизм і пристав до польського табору. Напівсвідоме відчуття давньої староруської принадлежності виявляється в характері молодого дідуха Чеслава, що залюблюється у вродливу, наділену природним тактом Христину, а ця відповідає йому таким же ширим почуттям. Під впливом „русінки“ Христини Стрийської відівдає молодий Язловецький українську церкву, уфундовану ще його праਪрадідом та відновлює його. Роман між Чеславом і Христиною сприймається в родині Язловецьких як мезальянс, то ж Чеслав пориває зв'язки з своєю родиною ради одруження з Христиною. Та тут назріває безпощадна боротьба між українським підпіллям і польською владою; атентат на міністра Войцеховського та жорстока реакція з боку поляків ставить відносини між обома народами знову на вістря ножа. Христина під тиском тих подій,

до того ж її сестра арештована як підпільниця, — відрікається від особистого щастя, усвідомивши собі непрохідне провалля між нею — українкою і ним — поляком. До поєдання між ними доходить у зовсім відмінних обставинах, в поїзді депортованих на Сибір під час більшевицької окупації Галичини. Тоді провалля між ними зникає; їх об'єднує гірка доля в обличчі спільногого ворога; при тім Чеслав Язловецький виявляє перевагу українського первня в своїй істоті.

Авторка не ставила собі завдання дати психологічний роман, а радше проблемну повість. Проблемою твору і є те провалля у взаєминах між обоюма суспільствами, як і між окремими людьми обох національностей, провалля, створене головно захланистю й зарозумілістю польського загарбника, що загніздилися ще в історичній давнині. Провалля це може бути засипане лише через великі струси, через перетоплення в спільнім горнилі страждань. Ця розв'язка проблеми, намічена авторкою, розіграється в особистій площині в долі головних персонажів її твору. Цим способом авторка в основному здійснює свій задум.

Головний мистецький засіб авторки, це її легка розповідь, подекуди живі діяlogи. Яр. Острук з незаперечним нарративним хистом розказує про долю персонажів, їх погляди та довкільні події. Однак самі вони досить схематичні і не промовляють до читача ні власним виразом, ні рисами власного характеру. Тому їх персонажі авторки не завжди передконали в мистецькому змислі. Мова персонажів переважно не індивідуалізована, за винятком хіба Янової; нерідко персонажі говорять утертими фразами, головно, коли розмова йде на теми політичного чи суспільного характеру.

Найсильніша експресивно остання частина повісті, що могла б була стати вихідною точкою цілого твору. Тут авторка створює виразну картину: ось мчить поїзд з засланцями на Сибір. Безжалісна машина шарпає, штовхає, жене вагони. Машина везе людські душі. Холод, вітер. Перед ними снігова пустеля і що найпевніше — біла смерть. Та серця тих зсинілих з холоду людей ще гарячі; в них живе ще пекучий жаль, біль, обурення, гнів, а в глибині десь далеко на-

дія і любов. Любов живе у серці Христини і вона підказує їй заглянути в ми-нуле, як в казку своєї молодості. Розповідь могла б початися саме тут: ось Христина бачить себе молодою, повною снаги для здобування життя. Так авторка очима Христини кинула б погляд на її життя. Такий ретроспективний погляд, з „етапу“ на Сибір, виявив би лише суттєве з її минулого, перетравлене й пережите, готове для глибокого сприймання читача. Поява Чеслава у тих обставинах була б тим же гарним завершуючим акордом. Таку можливість побудови сюжету неначе підказує авторка останнім, поглибленим епізодом свого твору.

Н. І. П.

ДІЯЛЕКТ І ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Під таким заголовком вийшла у Києві книжка Б. В. Кобилянського, присвячена східнокарпатським і покутським діялектам, їх походженню й відношенню до української літературної мови. Книжку видало Державне Учбово-Педагогічне Видавництво „Радянська Школа“ в 1960 році (стор. 1—276), а про її призначення автор пише у передмові, що „фонетичний та граматичний матеріал книги може бути використаний в окремих розділах курсових дисциплін українського мовознавства (діялектології, сучасної мови, історичної граматики), а лексичний матеріал послужить для складання словників“. Крім того праця може допомогти, як пише автор, кращому, правильному розумінню мови творів західноукраїнських письменників, бо досі, мовляв, траплялися неправильні пояснення діялектої лексики і словотворення в гуцульських і покутських говорах навіть у філологічних статтях малодосвідчених авторів. Як видно, автор використав для цієї праці великий матеріал, переважно ним самим зібраний.

У передмові автор вказує на важливість історичного підходу до вирішення проблеми відношення гуцульського й покутського діялектів до загальнонародної літературної мов, чого досі не було, і тому питання це залишилось нез'ясованим. Такого підходу не було не тільки в українській, але й у загальній

діялектології. Наукове вивчення місцевих діялктів, мусить, на думку автора, ґрунтуватися на історичних основах. Тому автор поставив у своїй праці такі завдання: 1) на базі вивчення діялективних матеріалів східнокарпатського і покутського говорів показати їх відношення до загальнонародної і літературної мов, 2) з'ясувати походження цих говорів, 3) зисвіглити питання, що випливають з проблематики даної теми та виявити недостатність обґрунтовань в інших працях, де розглядаються ці питання.

Праця Б. В. Кобилянського складається з трьох основних розділів: 1) територіальні діялекти і літературна мова; 2) історія вивчення населення й території та діялектив Гуцульщини і Покуття; 3) проблема походження східнокарпатського (гуцульського) і покутського діялективів.

В першому розділі (ст. 11—73), говорячи про територіальні діялекти і мову народності, автор дотримується загальної настанови в советській історичній науці про творення народності й мови, а звідси й творення „староруської народності” і „староруської мови”. На цій підставі виникнення української народності й мови автор відносить, звичайно, до пізніших часів — XIV ст.

Цією самою методою автор вирішує питання виникнення української національної мови, зв'язуючи її з виникненням нації в наслідок „перемоги капіталізму над феодалізмом“. Автор опинився в скрутному становищі, коли йому довелось говорити про літературну мову, бо, з одного боку, літературна мова ототожнюється у нього з національною мовою („всі національні мови є мови літературні, і всі літературні мови є національні“) в період існування нації, а з другого боку, літературна мова раннього періоду, до виникнення нації, не є національною: вона обслуговує, мовляв, спочакту народність, а тільки пізніше націю.

Досить докладно автор спиняється на діялектизмах в літературній мові творів письменників, на питанні використання

народних говорів в літературній мові, на авторській мові В. Стефаника і М. Черемшини (може аж занадто багато уваги він приділяє цим письменникам: 52—73 стор.).

В другому розділі (ст. 74—140) автор говорить про вивчення матеріальної і духової культури населення східних Карпат, про Гуцульщину і Покуття в художній літературі, про археологію та передісторію покутської і гуцульської земель, про географічні й статистичні відомості східнокарпатського населення та про діялектологічні дослідження гуцульських і покутських говорів. Б. В. Кобилянський зокрема вказує на такий факт: східнокарпатський (гуцульський) і покутський діялекти під впливом української літературної мови починають, мовляв, поступово втрачати специфічні особливості і зливатись з „загальнонародною літературною мовою“.

В третьому, найбільшому розділі (ст. 141—262) автор говорить про дотеперішні тлумачення і здогади щодо походження гуцульського населення, про дослідження відношення молдаво-румунської топонімії і діялектної лексики та мови молдавських грамот XIV—XV ст. до староукраїнської мови і зокрема гуцульського і покутського говорів та про походження українського населення східних Карпат і Покуття.

Вкінці подано численну літературу до II розділу (археологія, праісторія), а далі й загальну літературу та список скрочень.

Праця Б. В. Кобилянського робить солідне враження (крім деяких штампованих настанов) як щодо постави в ній проблем, так і щодо наукового їх опрацювання. Наведені в книжці історичні, археологічні, етнографічні, фольклорні та лінгвістичні матеріали досить переважно доводять походження гуцульських і (частково) покутських діялективів, що дає можливість пояснити деякі моменти щодо відношення східнокарпатських говорів до інших діялективів та до української мови взагалі.

П. Ковалів

ПРОЄКТИ ПАМ'ЯТНИКІВ ШЕВЧЕНКОВІ

Шевченкові рішуче не щастить, а властиво, не так Шевченкові, як пам'ятникам Шевченкові. Поставила українська Канада пам'ятника Шевченкові перед парламентом у Вінніпегу, а тепер ставитиме українська Америка пам'ятник у Вашингтоні. Комітет проголосив конкурс, зібрав чимало грошей, вибрал жюрі, складене з людей різних фахів, поглядів і смаків, щоб було якнайбільш безсторонньо і якнайбільш об'єктивно та щоб не повторились канадські дискусії, хоч Комітет хоче дискусії і заохочує людей забирати голос у справі проектів. І жюрі зійшлося, за участю п'ятьох американців і п'ятьох українців, та вибрали два проєкти на дві — першу й другу — нагороди. Що американці вибрали ці два проєкти і цим задовільнились, це зрозуміле. Вони вибрали те, що ім, так сказати б, більше відповідало з технічного боку, що було технічно найкраще виконане, але Шевченко для них людина чужа, а для українців це вже символ, не тільки велика людина, і під цим кутом українці мусіли б дивитися на проєкти. Американці оцінили проєкти, скажім, з чисто фахового погляду, але українці мусіли б брати до уваги ще й деякі інші чинники, які мають дуже немале значення.

Очевидна річ, Комітет каже, що нагороженні проєкти не мусять бути виконані і поставлені, для цього можуть бути вибрані й інші проєкти, але два перші мають найбільші шанси стояти в вашингтонському городі, просто тому, що вони нагороженні. Але чи вони справді є такими творами, що мистецьки зображують велич нашого великого Поета й Пророка? На жаль, доводиться сказати, що ні. Ми не оспорюємо їх майстерного виконання, обидва бо скульптори — майстри свого діла, наскрізь фахові люди, але ім бракує багатства творчої фантазії... відчуття Шевченко-вої величі. Саме цієї величі вони не зуміли створити. Вони начебто спри-

йняли Шевченка розумом, а не серцем, тому їх твори добре виконані, але бідно подумані. Вони майстри у технічному виконанні даної теми, але їм бракує доброго чи величного композиційного чуття. Вони не творили, а відтворювали, тому в іх творах не відчувається творчого надхнення, творчої сили, тільки видно добру техніку.

У своїх канадських проєктах вони були такі самі і це нам говорить, що в них немає відчуття краси, тільки є розуміння свого завдання. Вони не відчувають величі Шевченка, тому їй не всілі ту велич по-мистецьки виявити, так по-мистецьки, щоб без найменшої дискусії захопити хоч би кого — найбільшого вибагливця і просту людину. Це дуже важко, ми це розуміємо, але це єдине, що в даному випадку потрібне і дуже-дуже побажане.

В Канаді йшла дискусія про те, чи постать поета повинна бути сидяча чи стояча. В дійсності це не має основного значення, бо можна сидіти по-королівськи або по-жебрацьки, та й стояти можна достойно, або по-рабськи. З тієї дискусії скульптори зробили собі висновок, що треба зобразити Шевченка стоячого, але створені ними стоячі постаті все одно не поривають, не захоплюють глядача як справжні мистецькі твори, хоч вони все таки є майстерним виконанням певного задуму чи певних задумів, тільки що задумів убогих, не відчутних душою, не пережитих; задумів невеликих і не захопливих, а, певною мірою, механічних і раціонально сприйнятих. В цьому вся, так сказати б, трагедія, що Шевченко тимчасом не буде мати **відповідного пам'ятника**. За це не можна, очевидно, обвинювати скульпторів, що в них убога уява, що хоч вони є майстри свого діла, але не надхнені величчю Шевченка творці, тільки фахівці, що сприйняли Шевченка розумом, а не глибиною душі. Нераз мається враження, що їх більше за-

хопила висока нагорода і перспектива слави, аніж сама тема. Тому їхні проекти для української душі, яка все таки сприймає Шевченка глибше від них, не промовляють, бо не мають тієї атракційної сили, яку має, звичайно, велике мистецтво.

Іншими словами, нагороженні проекти мають свою мистецьку якість, але аж не таку велику, що могла б захопити душу людини, яка може на мистецтві і не розумітись, але може його відчувати і всією душою сприймати, якщо це справді велике мистецтво.

Коли подивитися на перший проект, I-шої нагороди, надрукований у кількох газетах, то постать Шевченка вражася нас своєю трохи театральною поставою. Тут не то величі, але й звичайної поваги немає. Ця постать Шевченка робить враження, наче б перед нами стояв не Шевченко, а якийсь оперний співак, якому пасує така поставка, але Шевченкові вона не надає поваги. Можливо, що зблизька враження було б зовсім інакше (і нагадувало б Леніна на деяких зображеннях), але ми бачимо тільки маленьку відбитку в газеті, яка нам нагадує співака на сцені на тлі чорно-білої декорації задньої стіни. Це називається в підписі під відбиткою „могутньою мармуровою стіною“, але в дійсності стіна могутнього враження не робить, а нагадує радше, як сказав один співрозмовник, оту горезвісну „стенку“, під яку большевики ставили „контрреволюцію“. І мається враження, наче б скульптор справді поставив Шевченка „под стінку“.

На відворотній стороні цієї „могутньої стіни“ — плоскорізба Прометея з відповідним написом. Мається враження, що саме ця частина пам'ятника є головною, а сама постать другорядна.

Чого бракує цьому проектові? Ми б сказали, що бракує йому фантазії взагалі, а мистецької композиції зокрема, вміння чи здібності

скомпонувати ці два окремі елементи в одну мистецьку нерозривну, нерозлучну й органічну цілість. Проект не робить враження такої органічної цілості, але робить враження механічності, надуманості і непов'язаності двох окремих частин, з яких одну можна відібрати, і шкоди від того для другої частини не буде. Коли взяти саму „могутню стіну“, то вона робить враження нагробника, а коли взяти саму постать, як цілковито неприналежну до „могутньої стіни“, то потреби тієї стіни цілковито не відчувається. Аж дивно, що скульптор так мало мав відчуття органічності і поставив у свою проекті два зовсім окремі і наче чужі собі компоненти, не зумівши їх поєднати в одну цілість. В цілості проект надається радше на нагробник ніж на пам'ятник.

Не менше механічний, але дуже неоригінальний і невибагливий, є другий проект — кілька ступеньок, на них дерев'яна скринька, а на скриньці юнак у довгій чумарці — з рукою на серці. Якби не підпис, то ніхто й не подумав би, що це Шевченко, такий вже він безособовий. Щоправда, ми сприймаємо Шевченка, як символ, але символ, це не безособова постать. Що особливого, скажім, Шевченкового має ця постать? Крім деякої подібності в обличчі — на цій відбитці дуже непомітної й невиразної — немає нічого. Ви можете підписати чи написати, що це Шевченко, але, крім цього напису, Шевченка тут не буде.

Про інші, відзначені, проекти важко щонебудь сказати, бо вони так погано відбиті на газетному папері і в такому малому розмірі, що важко щонебудь розібрати і неможливо їм придивитися зблизька. Такі речі повинні бути відбиті не в газеті, на газетному папері, а на добром папері в мистецькому журналі, де вони збережуться як мистецькі твори.

Б. Романенчук

† ПОМЕР ЗЕНОН ТАРНАВСЬКИЙ

З глибоким жалем і смутком доводиться повідомляти наших читачів про несподівану і дуже передчасну смерть, на удар серця, нашого щирого друга й приятеля, близького співробітника нашого журналу, письменника, журналіста та великого любителя й діяча українського театру Зенона Тарнавського, що помер 8-го серпня 1862 р. на 50-му році життя.

Читачам нашого журналу Зенон Тарнавський відомий як автор цікавих оповідань, писаних окремою, йому тільки притаманною манерою, як от „Запросини моря“, „Морська легенда“, „Тихий сніг“, „Зустрічі з вітрами“ та „Вітер над Янівською“. Писав Тарнавський і драматичні твори, часом спільно з приятелем Богданом Нижанківським, а звичайно окремо й незалежно. Деякі з них мали друкуватися в нашему журналі, а збірка його оповідань і п'ес мала бути видана в нашому видавництві.

Нашій українській громаді Зенон Тарнавський був відомий як співво-рець і мистецький керівник ревієвого театру у Львові „Веселий Львів“, як співосновник і перший редактор тижневика „Українська Трибуна“ в Мюнхені та як співосновник тижневика „Шлях Перемоги“ там же, як перекладач і поставник середньовічної містерії „Дійство про чоловіка“, яка йшла на українській сцені деяких міст Америки й Канади та врешті як довголітній керівник української радіопередачі в Детройті.

Літературну діяльність Зенон Тарнавський почав ще перед останньою війною, коли був співробітником деяких львівських газет і журналів — він закінчив журналістичну школу в Варшаві — і написав чимало оповідань та новел безіменно або під літературними псевдонімами, через що він довго як письменник був для загалу невідомий. Та коли він врешті рішився, наше намовлення, повизибирати свої оповідання, порозкидувані в багатьох газетах і журналах, невблаганна смерть перервала нитку його життя, спричинюючи невимовний біль його рідним і нам, друзям його, та втрату українській громаді. Хай же ця земля буде йому легкою, а по ньому хай залишиться вічна пам'ять.

Бібліографія

Дорошенко, Володимир. Іван Франко і Михайло Грушевський. Відбитка з журналу „Сучасність“, чч. 1—2, 1962. Мюнхен [1962], 37 стор.

Буженко Володар. Пустинник на Зеленим Кліні; повітка для молоді. В-во ОО. Василіян, Прudentопіль 1961, 126 стор.

Андієвська, Емма. Тигри. В-во Нью-Йоркської Групи, Нью-Йорк 1962, 48 стор. Мист. оформлення Б. Доманіка.

— Джапаліта. В-во Нью-Йоркської Групи, Нью-Йорк 1962, 16 стор. Мист. оформлення Я. Гніздовського.

Їжик, Семен о. Сміх крізь сльози, спомини з років 1939—1947. Вінніпег, Поступ, 1961, 207 стор.

Берест, Борис. Олександер Довженко; критична монографія. Нью-Йорк, 1961,

Назарко, Іриней І. о. ЧСВВ. Київські 126 стор., ілюстр. і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590—1960). Записки ЧСВВ, Серія II, секція I, Рим 1962, 271 стор., ілюстр.

Донцов, Д. Незримі скрижалі Кобзаря. (Містичка лицарства запорозького). „Гомін України“, Торонто, 1961, 230 стор.

Книш, Іrena. Три ровесниці 1860—1960. До сторіччя народин Уляни Кравченко, Марії Башкірцев, Марії Заньковецької. [Видавництво, місце і рік видання не подано], 320 стор.

Винниченко, Володимир. Соняшна машина. Частина перша. Видання четверте. Прометей, Нью-Йорк 1962. 312 стор.

Гуменна, Докія. Серед хмаросягів; Нью-Йоркська мозаїка. Слово, Нью-Йорк 1962, 178 стор.

Курилас, Богдан о. ЧНІ. З'єднення Ахреїпіскопа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному насвітленні. Докторська дисертація захищена в УВУ, Мюнхен, дня 26. 5. 1955. Українське Науково-освітнє Т-во (УНОТ) в Бельгії. Українські ОО. Редемптористи. Вінніпег, Канада 1962, 139 стор.

Шипільявий, Степан. Ми у світлі чисел Народного Фонду УККА. Перегляд Оплат Национального Датку за 1950—1959 рр. Бофало, Н. Й. Грудень 1961, 130 стор.

Czerniawski, Adam. Topografia wewnętrzna. Instytut literacki, Paryż, 1962, 47 стор.

Petlura-Konowalez-Bandera von Moskau ermordet. Ukrainischer Verlag in Muenchen 1962, 80 стор.

[Y. Boyko and others] **Russian Bolshevism. Independ.** Ukr. Ass'n for Research of National Problems in Soviet Theory and Practice. Verlaghaus Bong & Co. Muenchen [1962], 336 pp.

Deroches, Alain. Le probleme Ukrainian et Simon Petlura (Le Feu et la Cendre). Nouvelles Editions Latines, Paris [1962], 220 стор.

Russischer Kolonialismus in der Ukraine. Berichte u. Dokumente. Ukrainischer Verlag in Muenchen, 1962, 447 стор., ілюстр. + карта ССРР.

Енциклопедія Українознавства

гаслова частина в 6-ох томах

ПОВИННА БУТИ В КОЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХАТІ.

В передплаті коштує \$60.00, які можна сплачувати ратами, бо пізніше коштуватиме дорожче.

Замовляти можна в нашому видавництві:

4800 N. 12th St., Philadelphia 41, Pa.

Запрошуємо всіх наших дотеперішніх передплатників та всіх інших громадян, що ще цікавляться літературою, мистецтвом, наукою — до передплати журналу на 1962 рік.

— — — — Витніть і перешліть — — — —

До Видавництва „Київ“!

Оцим зголошується на передплатника журналу „Київ“ і висилаю річну передплату \$4.00. Журнал висилати на нижче подану адресу:

Підпис (читко): .....

Адреса: .....

.....

.....

Нові книжки

„ГОВОРИТЬ ЛІШЕ ПОЛЕ“

Це нова збірка оповідань, щим разом не гумористичних, Миколи Понеділка, яку варто прочитати. — Видання „Гомону України“.

Замовляти по всіх книгарнях.

Ціна \$4.00, в твердій оправі \$5.00.

Невтомна Докія Гуменна видала чергову книжку п. з.:

„СЕРЕД ХМАРОСЯГІВ“

Нью-йоркська мозаїка. — Видання „Слово“.

Ціна \$2.50. — Замовляти в авторки або в книгарнях.

В в-ві „Київ“ можна замовляти

ВИДАННЯ НТШ і УВАН:

П. ЗАЙЦЕВ — Життя Т. Шевченка	\$5.50
Б. ЛЕПКИЙ — Мазепа	\$3.00
Є. МАЛАНЮК — Поезії	\$3.50
Т. ОСЬМАЧКА — Із-під світу	\$3.50
Збірка українських новель	\$3.50
Обірвані струни (антологія української поезії)	\$3.50
Є. ЧИКАЛЕНКО — Спогади	\$3.50
Д. ЧИЖЕВСЬКИЙ — Історія української літератури	\$6.25
I. ФРАНКО — Вибір із творів	\$3.50
С. ПЕТЛЮРА — Статті, листи, матеріали	\$7.00

Всі в твердій оправі.

Повідомляємо, що п. Михайло Дуцилович, був співвласник книгарні „Київ“ при 4925 Old York Road у Філадельфії, відійшов від книгарні і від 1-го вересня 1962 не має до неї ніякого відношення.

Видавництво „Київ“.
